

Міністерство освіти та науки України
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Факультет психології та соціальної роботи
Кафедра дошкільної освіти

01 освіта
012 дошкільна освіта

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня магістр

*«Виховання мовленнєвої культури дітей 5-6/7 років засобами
художньої літератури»*

студентки **Антоненко Вікторії Олександрівни**

Науковий керівник: Аніщук Антоніна Миколаївна
канд. пед. наук, доцент

Рецензенти:

канд. пед. наук, доцент Легін В.Б.

канд. психол. наук, доцент. Пісоцький О.П.

Допущено до захисту

Завідувач кафедри

м. Ніжин - 2019

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ КУЛЬТУРИ ДІТЕЙ 5-6/7 РОКІВ ЗАСОБАМИ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ	10
1.1. Культура мовлення – частина загальної культури людини.....	10
1.2. Психолого-педагогічні дослідження з проблеми виховання мовленнєвої культури дітей 5-6/7 років.....	18
1.3. Вплив художньої літератури на виховання мовленнєвої культури дітей 5-6/7 років.....	24
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ I	29
РОЗДІЛ II. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ СТАНУ СФОРМОВАНOSTІ МОВЛЕННЄВОЇ КУЛЬТУРИ ДІТЕЙ 5-6/7 РОКІВ.....	31
2.1. Методика констатувального етапу дослідження.....	31
2.2. Характеристика рівнів сформованості мовленнєвої культури дітей 5-6/7 років.....	36
2.3. Вплив педагогів та батьків на виховання мовленнєвої культури дітей 5-6/7 років.....	42
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ II	47
РОЗДІЛ III. ВИХОВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ КУЛЬТУРИ ДІТЕЙ 5-6/7 РОКІВ ЗАСОБАМИ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	49
3.1. Обґрунтування педагогічних умов виховання мовленнєвої культури дітей засобами художньої літератури.....	49
3.2. Система роботи щодо виховання мовленнєвої культури дітей засобами художньої літератури.....	54
3.3. Оцінка ефективності системи виховання мовленнєвої культури дітей засобами художньої літератури.....	63

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ III	71
ВИСНОВКИ	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	78
ДОДАТКИ	84

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Одним із показників загальної культури людини, її моральності, внутрішньої й зовнішньої краси є *мовленнєва культура*. У мовленнєвій культурі проявляється інтелект і рівень мислення індивіда, його освіченість і вихованість, культурність і ціннісні орієнтації, краса слова і духу як ознаки духовного багатства та неповторної людської сутності. Ступінь розвитку цієї сфери психіки визначає рівень сформованості соціальних і пізнавальних досягнень людини— потреб і інтересів, знань, умінь та навичок, а також інших психічних якостей, що є основою особистісної культури.

Особливої значущості сьогодні набуває необхідність виховання мовленнєвої культури у дітей 5-6/7, яка пов'язана з інтенсифікацією інформаційних комунікацій, із широким упровадженням мережі Інтернету, сучасними технологіями видавничої справи, що певною мірою негативно впливають на створення культури особистісного мовленнєвого простору, оволодіння естетикою слова, морально-естетичним самовиразом у спілкуванні. Діти старшого дошкільного віку більш, ніж дорослі підлягають впливу субкультури, моди на спрощення стилю спілкування, зневажливого ставлення до краси буденного мовлення, що приводить до значної засміченості їхньої мови, нарочитої брутальності. І саме навчально-виховний процес у старших групах закладів дошкільної освіти покликаний сформувати в дітей інтерес до краси й мудрості живого слова, його значущості у житті людини.

Зазначимо, що завдання з виховання мовленнєвої культури у дітей дошкільного віку визначено у Державному стандарті дошкільної освіти – Базовому компоненті дошкільної освіти в декількох освітніх лініях. Так, у освітній лінії «Мовлення дитини» передбачено засвоєння дитиною культури мовлення та спілкування, елементарних правил користування мовою у різних життєвих ситуаціях. Зміст освітньої лінії «Дитина в соціумі» передбачає

формування у дітей навичок соціально визнаної поведінки, вміння орієнтуватись у світі людських взаємин, готовності співпереживати та співчувати іншим. В освітній лінії «Дитина у світі культури» зазначено, що дитина має оволодіти комунікативними навичками спілкування з приводу змісту і краси твору, його засобів [6]. Тому на кінець дошкільного дитинства дитина має оволодіти умінням комплексно застосовувати мовні і немовні засоби з метою комунікації, спілкування в конкретних соціально-побутових ситуаціях, орієнтуватися в ситуації спілкування, проявляти ініціативність спілкування, стриманість у спілкуванні; оволодіти культурою мовленнєвої комунікації.

Різні аспекти виховання мовленнєвої культури знайшли своє відображення у працях сучасних дослідників, а саме: питання мовленнєвої особистості (М.Вашуленко, С.Єрмоленко, Л. Мацько, О.Смолинський); взаємодія мови та світу людини, мовної гармонізації свідомості, мови як поліфункціонального духовного явища (К.Арутюнов, Ю.Жадько, В.Жадько, О.Федик та ін.), духовно-естетична сутність слова (В.Костомаров, В.Ніколаєва, В.Троїцький); мовленнєва культура в системі культури особистості (А.Аніщук, Р.Гладіна, М.Львов, Т.Ладиженська, Л.Мацько, В. Соколова, В.Сьоміна, Н.Політова); мовний етикет, національні аспекти мовного етикету (Н.Формановська, С.Богдан, Я.Радевич-Вінницький, Є.Чак, М.Стельмахович та ін.).

Психологічні аспекти зазначеної проблеми представлені у роботах М.Жинкіна, О.Леонтьєва, С.Карпової та інших; лінгводидактичні та методичні аспекти відображені у дослідженнях А.Богущ, М. Вашуленка, Л. Варзацької, М.Пентилюк, О. Савченко. Формуванню мовленнєвої культури дітей та дорослих присвячені праці А.Богущ, А. Гончаренко, Т. Пироженко.

Одним із ефективних засобів виховання мовленнєвої культури старших дошкільників є *художня література*, яка цілісно впливає на особистість, активізує її емоційно-почуттєву сферу, пізнавальні інтереси, духовно-творчий

потенціал. У художній літературі акумульований соціокультурний, духовний досвід людства, його світосприйняття та світовідношення специфіка культурно-історичних традицій, представлені зразки художнього мовлення, красномовства, переходу слова в образ.

Мистецтво слова є взірцем культури мовлення. Засоби естетичної виразності мови є основою для формування в дошкільників сприймання й розуміння різних видів мистецтва. Краса мистецтва, що безпосередньо переживається особистістю, знаходить свій вираз у витонченості мовлення, вишуканості й виразності образної думки. Ці проблеми досліджувались Л.Артемовою, А.Богуш, Н.Волошиною, С.Мельничуком, Т.Суховою, Е.Шаповаловою, А.Щербою, Л.Яковенко та ін.

У Базовому компоненті дошкільної освіти в освітній лінії «Мовлення дитини» в межах діалогічної, мовленнєвої та комунікативної компетенцій чітко прописано, що дитина повинна дотримується правил мовленнєвої поведінки та мовленнєвого етикету. дотримуючись загальної культури мовлення, культури мовленнєвої комунікації [6]. Ефективність мовленнєвого середовища можлива за умови активного використання батьками та педагогами української мови. Дорослі створюють сприятливі умови для подальшого вдосконалення мовлення дитини: збагачення словникового запасу, формування передумов грамотності, ознайомлення з літерами української абетки, навчають звукового аналізу слів, вдосконалюють вміння висловлюватися грамотно, залучають до участі в діалогах з дорослими та однолітками. Саме тому слід якомога активніше впроваджувати в педагогічну діяльність нові перспективні методи і прийоми, розробляти нові системи тих завдань, які сприятимуть розвитку мовлення дошкільнят і підвищенню їх мовленнєвої культури. На даний момент - складність розвитку культури мовлення у дітей старшого дошкільного віку недостатньо опрацьовані в теоретичних і практичних дослідженнях для дошкільної освіти. Відсутні методичні рекомендації щодо організації роботи з

дітьми в ЗДО в даному напрямку; планування та побудова занять, методика їх проведення, моніторинг рівня розвитку мовної культури дошкільнят, розробка навчально-методичного комплексу.

Оскільки дана проблема є досить актуальною, але не достатньо розкритою в наукових працях, це і зумовило вибір теми нашого дослідження: **«Виховання мовленнєвої культури дітей 5-6/7 засобами художньої літератури»**.

Мета дослідження – полягає в теоретичному обґрунтуванні й експериментальній перевірці педагогічних умов виховання мовленнєвої культури дітей 5-6/7 засобами художньої літератури та розробці системи роботи щодо педагогічного впливу в умовах закладу дошкільної освіти.

Задачі дослідження:

1. Уточнити зміст та структуру провідних категорій: «мовлення», «мовленнєва культура», «культура спілкування», «культура поведінки», «мовленнєвий етикет», «художня література».
2. Визначити вплив художньої літератури на виховання культури мовлення старших дошкільників
3. Визначити критерії, показники та рівні сформованості мовленнєвої культури у дітей дошкільного віку
4. Дослідити вплив батьків та педагогів на виховання мовленнєвої культури старших дошкільників.
5. Розробити та апробувати систему роботи щодо виховання мовленнєвої культури у дітей 5-6/7 років, оцінити її ефективність та запровадити у педагогічну практику.

Об'єкт дослідження – процес виховання мовленнєвої культури дітей 5-6/7 років.

Предмет дослідження – педагогічні умови виховання мовленнєвої культури дітей 5-6/7 років засобами художньої літератури.

Гіпотеза дослідження: - виховання мовленнєвої культури дітей 5-6/7 років засобами художньої літератури буде ефективним, якщо реалізувати такі педагогічні умови: використання української народної казки як умови розвитку культури мовлення у дітей старшого дошкільного віку; читання та обговорення оповідань в освітньому процесі в дитячому садку та організація театралізованої діяльності в умовах дошкільного навчального закладу.

Методи дослідження: *теоретичні методи дослідження:* аналіз, порівняння, систематизація та узагальнення даних на основі вивчення психолого-педагогічної теорії та лінгводидактики уможливили аргументоване обґрунтування змісту та структури провідних категорій дослідження, визначення критеріїв та показників, комплексу педагогічних умов виховання мовленнєвої культури дітей 5-6/7 років засобами художньої літератури.

Емпіричні методи дослідження: бесіда з дітьми, методики на вивчення стану сформованості мовленнєвої культури у дітей, анкетування вихователів, анкетування батьків, педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний та контрольний); статистичні методи (кількісний і якісний аналіз експериментальних даних).

Методи математичної статистики – для визначення якісного і кількісного аналізу результатів експериментального дослідження.

Дослідно-експериментальна база. Дослідження здійснювалось протягом 2018-2019 рр. на базі дошкільних навчальних закладів № 15 «Золота рибка», № 25, «Веселий вулик». м.Прилуки. Дослідженням було охоплено 54 (28 + 26) дитини 5-6 - ти років, 8 вихователів, 54 батьків.

Наукова новизна і практичне значення результатів дослідження полягає у тому, що *уточнено* зміст поняття «мовленнєва культура дошкільників», *розширено та доповнено* зміст понять «культура спілкування», «культура поведінки», «мовленнєвий етикет», «художня література». *Розроблено* критерії, показники та рівні сформованості у дітей 5-6/7 років

мовленнєвої культури; *розроблено та апробовано* систему роботи щодо виховання мовленнєвої культури у дітей 5-6/7 років засобами художньої літератури, *удосконалено* форми і методи роботи педагога в означеному напрямі.

Апробація результатів дослідження. Сучасне дошкілля: актуальні проблеми, досвід, перспективи розвитку.

Наукові статті : «Теоретичне обґрунтування проблеми виховання мовленнєвої культури дітей 5-6 років засобами художньої літератури»

Структура магістерської роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи – 109 ст., основний текст - 83 ст., додатки – 25 ст.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ КУЛЬТУРИ ДІТЕЙ 5-6/7 РОКІВ ЗАСОБАМИ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1.1. Культура мовлення – частина загальної культури людини.

У всі часи у різних народів цінувалися люди з високою культурою, здатні відстоювати свою точку зору, говорити просто, логічно, доступно, лаконічно, але в той же час впевнено. Сьогодні вміння вести діалог, дискусію, презентацію, викликати певні емоції, бажання висловлюватися цінується високо і є необхідною якістю культурної сучасної особистості. У нових соціально - економічних умовах розвитку державності зростає значення і вимоги до формування соціально - активної, культурної та духовно багатой особистості. Однією із основних умов цього процесу є набуття умінь і навичок вільно і грамотно володіти рідною мовою. Не володіючи досконало багатством рідної мови, громадянин буде не спроможним розвинути свою думку, оформити діловий документ, грамотно і переконливо представити виробничі інтереси, а від цього будуть гальмуватись функції, що покладені на нього суспільством.

На думку С.Рубінштейна, проблема мовлення – це насамперед проблема спілкування мовленнєвими засобами і проблема мислення у процесі оволодіння мовою. Вчений розглядає спілкування як комунікативну діяльність, а мовлення – як засіб здійснення цієї діяльності [39, с.13].

Значний внесок у розвиток науки про культуру мови зробили вітчизняні лінгвісти В.Акуленко, Н.Бабич, Ф.Бацевич, С.Богдан, Л.Мацько, М.Стельмахович, Н.Формановська та інші. Виховання мовлення здавна була об'єктом багатьох досліджень російських та вітчизняних учених (Г.Винокур, Л.Скворцов, Б.Головін, І.Білодід, Н.Бабич, О.Біляєв, М.Жовтобрюх, М.Ільш, , С.Єрмоленко, П.Дудик та інші).

У педагогіці мовленнєва культура розглядається як складова загальної культури поведінки й необхідна умова морального розвитку особистості. Функція правил культурного мовлення полягає в тому, що вони є закодованим сигналом взаємовідносин людини з оточуючим світом. О.Торшилова відзначає, що людина, яка володіє культурою мовлення – це людина, яка пише та говорить відповідно смислу та ситуації, мовлення якої виразне, індивідуальне та емоційне насичене, яка говорить та поводить себе при цьому вільно, природно та поважаючи інших, тобто дотримується почуття міри в усіх характеристиках своєї мовленнєвої поведінки [47].

Саме у сім'ї, серед близьких і рідних дитині людей розпочинається оволодіння мовою, рідним словом, а вдосконалення її триває в закладах дошкільної освіти, у школі й упродовж усього життя. На сучасному етапі втрата в суспільстві кращих мовленнєвих традицій, ускладнює проблему збіднення літературно-мовної складової в оволодінні правильним, логічним, точним і виразним мовленням. У зв'язку з цим, введення елементів виховання культури мовлення в загальну систему занять з рідної мови, поступово буде формувати культуру мовлення дошкільника.

Як зазначає А.Гончаренко, мовленнєвий розвиток дошкільника – це складний психологічний процес, що не зводиться до простого відтворення дитиною почутої мови. Він визначається мірою сформованості знань, умінь та навичок дитини і виявляється в соціальній та інтелектуальній активності у колі дорослих та однолітків [19; с. 12]. Оскільки мова і мовлення обслуговують всі види діяльності, то навчання мови і розвиток мовлення дітей не зводиться лише до мовленнєвої діяльності.

Саме поняття “мова” – багатозначне. За визначенням мовознавців Л.Мацько, О.Мацько, *мова* – це безперервний процес пізнання світу, освоєння його людиною [33]. За визначенням С. Мельникової *мова* - об'єктивне, історично сформоване явище духовного життя суспільства. Вона здатна

передавати повідомлення кожного і є універсальною. А також служить засобом спілкування, пізнання, збереження і передачі національної самосвідомості, традицій культури й історії народу. Мова сприяє виявленню й задоволенню матеріальних і духовних потреб людей, об'єднує їх у суспільство для досягнення добробуту та духовних цінностей [34, с. 33].

Отже, мова є засобом і матеріалом формування та становлення особистості людини, її інтелекту, волі, почуттів і формою буття.

Відтепер з'ясуємо сутність поняття “мовлення”. Мовлення – це спілкування людей між собою за допомогою мови, мовна діяльність. За А.Богуш мовлення – це: спосіб існування і вияву мови, “мова в дії”, мовний процес у багатьох його видах і формах (говір, писання, слухання, читання), мовчазна розмова з самим собою, обдумування майбутнього свого чи сприйнятого від інших повідомлення; вияв процесу формування (а не втілення) думки; вияв одиниць мови усіх рівнів і правил їх поєднання; засіб конкретизації спілкування (мовного спілкування) [8, с.24]. Мовлення окремого носія має особливості вимови, лексики, структури речень, таким чином воно конкретне й індивідуальне.

Мовлення і мовленнєве спілкування підпорядковується певним принципам і правилам *мовленнєвої поведінки*, прийнятим у даному суспільстві, які складають культуру мовленнєвого спілкування. Поняття *мовленнєва поведінка* було започатковане в американській біхевіористській психології як позначення різновиду соціальної поведінки, зумовленої зовнішніми, у тому числі соціальними умовами. При цьому система мови лишається осторонь, а увага віддається структурі мовлення, у зв'язку з чим мовленнєва поведінка чи вибір мовцем одного з елементів, мовної варіативної системи стосується зовнішніх, позамовних факторів, представлених компонентами акту комунікації. Мовленнєва поведінка у працях О. Ільченко, І. Шевченко, О. Кубрякова трактується як процес і продукт мисленнєво-комунікативної

діяльності мовної особистості, як спілкування людей, опосередковане їхньою приналежністю до тієї чи іншої соціальної групи у певній ситуації мовлення. Мовленнєва поведінка включає в себе: власне слова як звукові комплекси, звучання висловлювань, міміку, жести, позу, погляд, міру просторової близькості учасників спілкування. Складовою мовленнєвої поведінки є *культура мовлення*.

Культура мовлення, за А.Богущ, становить сукупність та систему його комунікативних якостей, досконалість кожної з яких залежить від різних умов, а саме: смислових завдань, можливості тексту, культури мови тощо [8, с.7]. Б.Головін зауважує, що поняття культури мовлення має два аспекти: 1) *культура мовлення* – це сукупність і система комунікативних якостей мовлення; 2) *культура мовлення* – це вчення про сукупність і систему комунікативних якостей мовлення [18, с.10].

М.Ілляш вважає, що *культура мовлення* – це 1) володіння літературними нормами на всіх мовних рівнях, в усній та писемній формі мовлення, уміння користуватися мовностилістичними засобами й прийомами з урахуванням умов і цілей комунікації; 2) упорядкована сукупність нормативних мовленнєвих засобів, вироблених практикою людського спілкування, які оптимально виражають умови й мету спілкування; 3) самостійна лінгвістична дисципліна [23, с.5-6].

На думку В.Кизиловой, *культура мовлення* передбачає, по-перше, безумовне дотримання (усно й на письмі) норм літературної мови, а по-друге, мовленнєву майстерність того, хто говорить або пише [27, с.8]. За Є.Ширяєвим, *культура мовлення* – це такий вибір і така організація мовних засобів, які в певній ситуації спілкування за умов дотримання сучасних мовних норм та етики спілкування дозволяють отримати найбільший ефект в досягненні комунікативних завдань [54, с.9-10]. Також під культурою мовлення вчені

розуміють конкретну реалізацію мовних якостей і можливостей в умовах спілкування дітей дошкільного віку.

Культура рідної мови забезпечує високий рівень мовленнєвого спілкування, має як соціальне так і національне значення, унормовує стосунки між людьми, сприяє підвищенню загальної культури особистості та суспільства загалом; через культуру мовлення відбувається культивування самої мови, її вдосконалення.

А. Богуш, Є. Аматыєва, С. Хаджирадева, досліджуючи цю проблему, підкреслюють, що культура мовлення визначає доскональне володіння мовою, її нормами в процесі мовленнєвої діяльності. Культура мовлення дітей дошкільного віку проявляється в: точності мовлення (уміння використовувати одне й теж слово в різних контекстах); правильності мовлення (відповідність встановленим у літературній мові – законам, правилам, нормам); логічності мовлення (поєднання мислення, мови й мовлення, це сутність поєднання слів у речення, і речень у розповідь); різноманітності мовлення (багатство, вираження однієї думки різними способами); естетичності мовлення (естетична привабливість мовлення (тон, темп, звучність, тембр), наявність і доречність образних висловів, цитат, зворотів, поєднання вербальних і невербальних засобів спілкування (міміка, жести, пози, рухи); чистоті мовлення (відсутність нелітературних елементів: діалектизмів, слів-паразитів).

Структуру мовленнєвої культури дошкільника визначають: виразність мовлення, правильність мовлення, нормативність, адекватність мовлення, логічність мовлення, різноманітність (багатство) мовлення, естетичність мовлення, чистота мовлення, доречність мовлення.

Виразність мовлення є найяскравішою і важливою якістю культури мовлення і культури мовленнєвого спілкування. Виразність мовлення – це комунікативна якість мови, особливість її структури, яка впливає не тільки на розум, але і на емоційну сферу свідомості людини; підтримує увагу та інтерес у

слухача та читача. Це – «усна мова, яка внаслідок своєї правильності, емоційно-естетичної завершеності, передає думку і почуття мовця і викликає відповідну реакцію слухача» [41, с.329].

Володіти культурою мовлення – означає не тільки розуміти значення всіх елементів мови (слів, коренів, префіксів, суфіксів, закінчень, різних типів речень, інтонації), але пам'ятати, як прийнято ними користуватися в літературному мовленні.

Б.Головін визначає культуру мовлення, як таку, що має два семантичних аспекти: перший – культура мовлення, це сукупність і система комунікативних якостей мовлення і другий, що становить сутність культури мовлення як вчення про сукупність і систему комунікативних якостей мовлення [18, с.31]. Н. Бабич виділяє такі основні причини недостатнього рівня культури мовлення: більшість людей мало читає, у тому числі художні тексти, зокрема рідною мовою; окремі мовці не володіють навичками швидкого і осмисленого читання, у них слабо розвинуті почуття естетичного задоволення від спілкування з книгою [5].

Отже, *мовленнєва культура* – це вміння правильно висловлюватися, добирати логіко-емоційні засоби відповідно до мети та змісту спілкування; це система вимог до використання мови у мовленнєвій діяльності.

Складовою культури мовлення є *мовленнєвий етикет*, під яким А.Богуш розуміє доброзичливе спілкування у ситуаціях звертання і привернення уваги, знайомства, вітання, прощання, вибачення, вдячності, побажання, послуги, поради, згоди, запрошення, відказу, ухвали, компліменту, співчуття та ін. [11, с.56]. Мовленнєвий етикет є однією із важливих сторін людського спілкування, – це сукупність значною мірою стандартизованих висловів, що складають собою стереотипи мовлення, готові формули з певною синтаксичною структурою й лексичним наповненням [18, с.52]. Специфікою українського мовленнєвого етикету є визнання людини найвищою цінністю, схильність до коректності, толерантності, зневага до брутальності. Він передбачає виконання

правил мовленнєвої поведінки: дотримання ввічливого ставлення до адресата мовлення, демонстрації зацікавлення у розмові, емпатії, щирості у висловлюванні своїх думок тощо. Структуру мовленнєвого етикету визначають такі основні елементи комунікативних ситуацій: звертання, привітання, прощання, вибачення, подяка, побажання, прохання, знайомство, поздоровлення, запрошення, пропозиція, порада, згода, відмова, співчуття, комплімент, присяга, похвала тощо. З поміж них вирізняються ті, що вживаються при з'ясуванні контакту між мовцями – формули звертань і вітань; при підтриманні контакту – формули вибачення, прохання, подяки та ін.; при припиненні контакту – формули прощання, побажання.

Разом з поняттям «культура мовлення» широко вживається термін *культура спілкування*, що тісно зближено з культурою мовлення, але не ідентично йому. *Культура спілкування* передбачає виконання дитиною норм і правил спілкування з дорослими і однолітками, які сформовані на повазі і доброзичливості, з використанням відповідного словникового запасу і форм звертання. А також ввічлива поведінка у громадських місцях, побуті. *Культура спілкування* – частина *культури поведінки* людини в суспільстві.

Культура поведінки – це сукупність форм щоденної поведінки людини (у побуті, у спілкуванні з іншими людьми), в яких знаходять зовнішнє вираження моральні та естетичні норми такої поведінки. *Культура поведінки* не буває поза культурою спілкування, і навпаки.

Культура мовлення формується, розвивається і проявляється в процесі спілкування в мовленнєвій діяльності. Одним з ефективних засобів формування культури мовлення є *художня література*. Н.Гавриш зазначає, що найважливішими джерелами розвитку дитячого мовлення є художня література та усна народна творчість, величезна сила впливу яких традиційно використовувалася у вітчизняній та зарубіжній педагогіці як могутній чинник виховання та освіти підростаючого покоління. Виховна і художня цінність

цього виду мистецтва обумовлена специфікою засобів втілення в ньому художнього образу, насамперед, мовних засобів виразності, адже мова художнього твору є найкращою, найвищою формою літературної мови, яку діти прагнуть наслідувати [17, с.6].

У словнику літературознавчих термінів подано таке визначення художньої літератури: це сукупність писаних і друкованих творів певного народу, епохи, людства, різновид мистецтва, власне, мистецтво слова, що відображає дійсність у художніх образах, створює нову художню реальність за законами краси; результат творчого процесу автора, зафіксований у відповідному тексті [41].

Отже, *художня література* – це один із видів мистецтва, що образно відтворює життя за допомогою слова, мови. Специфіка художньої літератури виявляється у зіставленні, з одного боку, з видами мистецтва, які використовують інший матеріал замість словесно-мовного (музика, образотворче мистецтво) або наряду з ним (театр, кіно, пісня, візуальна поезія), з іншого боку – з іншими типами словесного тексту: філософським, публіцистичним, науковим та ін.

Таким чином, нами були проаналізовані основні поняття дослідження: *мова, мовлення, мовленнєва культура, спілкування, культура спілкування, культура поведінки, мовленнєвий етикет, художня література*, які складають основу для нашого подальшого дослідження. Визначені поняття тісно пов'язані між собою та складають своєрідний причинно наслідковий ряд, що відображає певні етапи у вихованні мовленнєвої культури старших дошкільників.

1.2. Психолого-педагогічні дослідження з проблеми виховання мовленнєвої культури дітей 5-6/7 років

Виховання мовленнєвої культури дітей дошкільного віку складає мету дошкільної лінгводидактики, можливості для реалізації якої з'являються в

п'ять-сім років. Цей вік розглядається Л.Виготським, О.Запорожцем, О.Леонтьєвим, С.Рубінштейном та іншими науковцями як сенситивний період засвоєння рідної мови й найбільш інтенсивного «соціального наслідування» норм і правил мовленнєвої поведінки. Це дає підставу вважати, що цілеспрямовану педагогічну роботу з формування культури мовлення необхідно починати саме в цей період розвитку особистості.

Реалізації Базового компонента дошкільної освіти, програмових завдань забезпечують виховання мовної особистості, яка володіє виражальними засобами рідної мови. Це актуалізує проблему використання особистісно орієнтованих технологій виховання мовленнєвої культури дітей старшого дошкільного віку. Змістове наповнення освітньої лінії «Мовлення дитини» акцентує увагу педагогів не на розв'язання окремих завдань мовленнєвого розвитку дітей, а на *цілісному підході* до формування мовно-мовленнєвої компетенції (в єдності її складових) як одного з ключових критеріїв і водночас вагомій умови становлення й розвитку мовленнєвої особистості дошкільника.

Кінцевою метою опанування рідною мовою в дошкільному віці є засвоєння її літературних норм і культури мовлення, культури спілкування рідною мовою.

Як відомо, саме в дошкільному віці закладається фундамент моральних принципів, моральної культури, розвивається емоційно-вольова сфера особистості, формується продуктивний досвід повсякденної комунікації.

На думку В.Абраменкової, на п'ятому-шостому році життя в дитини з'являється гуманне відношення до однолітків [1, с.42]. Тому, саме в цьому віці можливо виховання культури мовленнєвого спілкування. Культуру мовленнєвої поведінки В.Ілляшенко пов'язує з розвитком загальної культури людини, вона тісно пов'язана з проблемою сприйняття мовлення, формуванням точності слововживання, логічності, виразності мовлення [24, с.42]. Тому одним із найголовніших завдань педагогів - є навчити дошкільнят змістовно, граматично

правильно і стилістично вправно висловлювати свої думки. Вихователь, щоденно спілкуючись з дітьми, може формувати їхню мовну культуру та здійснювати мовне виховання.

Основними напрямками виховання культури мовлення у дошкільному віці є: виховання чистого і правильного мовлення згідно літературних норм української мови (орфоепічна правильність мовлення, її нормативність); навчання якостей культури мовлення: багатство лексики, адекватність, доречність, логічність, різноманітність мовних форм, естетичність, влучність, послідовність, змістовність, етичність; навчання виразності мовлення: мовного (лексичне, морфологічне, синтаксичне, фонемно-анкцентологічне, стилістичне, інтонаційне) і немовного (міміка, поза, жести); вживати різноманітні формули мовленнєвого етикету, розумові і адекватні стандартизованим ситуаціям мовленнєвого спілкування; „розгортати” формули мовленнєвого етикету у відповідності із ситуацією спілкування [5, с.53].

Великий внесок у методику розвитку мовлення та мовленнєвої культури дошкільників внесла Є. Фльорина, автор програми "Методика розвитку мови" для дошкільних відділень педагогічних вузів. Методику розвитку мови Є. Фльорина назвала "Живе слово в дитячому садку", саме під такою назвою і вийшов її посібник у 1933 р. У посібнику йшлося про значення художньої літератури у вихованні дітей, про використання різноманітних методів розвитку їхньої мови (бесіда, розмова, художнє читання, розповідання).[52, с.63]. Всі описані в посібнику методи розвитку рідної мови мають великий вплив на формування культури мовлення дитини.

Своєрідність методики Є.Тихеєвої полягає у тому, що в її основу покладено види діяльності та різні види ігор і занять (про це свідчать розділи "Експерсії", "Спостереження", "Картини", "Бесіда", "Заняття по живому слову" тощо), а не спеціальні завдання з розвитку мови (скажімо, виховання звукової частини мови, граматичної будови мови тощо). В усіх заняттях, розроблених

Є.Тихеевою, основну увагу звернено на збагачення словника і розвитку зв'язної мови; інші завдання з розвитку мови висвітлені недостатньо [46, с.69].

Провідна ідея дослідження К. Крутій – положення про доцільність організації процесу формування граматично правильного мовлення - поєднує практичне засвоєння правил формотворення слів і доступні знання про словотворення в ході застосування комунікативно-діяльнісного підходу до мовленнєвого розвитку дошкільників. Головною умовою успішності процесу формування граматично правильного мовлення є спеціально дібраний зміст навчання, який ґрунтується на використанні певних форм взаємозв'язку мови і мовлення, а також створення культурного мовленнєвого середовища, що сприяє формуванню культури мовлення дошкільника [30].

Технологія «Художнє слово і дитяче мовлення», автором якої є Н.Гавриш розкриває найважливіші джерела розвитку дитячого мовлення - це художня література та усна народна творчість, величезна сила впливу яких традиційно використовувалася у вітчизняній та зарубіжній педагогіці як могутній чинник виховання та освіти підростаючого покоління. Виховна і художня цінність цього виду мистецтва обумовлена специфікою засобів втілення в ньому художнього образу, насамперед, мовних засобів виразності, адже мова художнього твору є найкращою, найвищою формою літературної мови, яку діти прагнуть наслідувати та сприяють формуванню мовленнєвої культури старших дошкільників [17].

Вчені, педагоги і психологи виходять з того, що в дитячому садку повинні проводитися заняття, які б давали дітям знання з культури мови і допомагали б їм оволодівати комунікативними вміннями, настільки необхідними в житті кожної людини. Дитина має навчитися відповідально ставитись до слів, які промовляє, будувати своє висловлювання так, щоб зміст був зрозумілим слухачу, оскільки кількість слів, які вживає дитина, сама по собі ще не визначає змістової досконалості.

К. Ушинський, О. Гвоздєв, К. Чуковський, А. Богуш та ін. зауважують, що важливою умовою ефективності процесу формування мовленнєвої культури особистості визначається *чуттям мови*, мовленнєвою інтуїцією. Саме чуття мови створює підґрунтя для сприймання естетичних властивостей мовлення й формування інтересу до художнього слова. Ступінь засвоєння слів залежить від того, наскільки у дитини розвинуте чуття мови. Це явище вчені трактували по-різному. К. Ушинський вживав визначення “*словесний інстинкт*”, “*дар слова*”. Він писав: “Ви помічаєте, що дитина, бажаючи висловити свою думку в одному разі вживає один вислів, в іншому – інший, мимоволі дивуєшся почуттю, з яким вона відчула надзвичайно тонку різницю між двома словами, очевидно дуже схожими. Ви помічаєте також, що дитина, почувши нове для неї слово, починає здебільшого відмінювати його і сполучати з іншими словами цілком правильно. Чи могло б це бути, якби дитина, засвоюючи рідну мову, не засвоювала частинки тієї творчої сили, яка дала народові змогу створити мову?” [48, с. 283]. А. Богуш розуміє „чуття мови” як вміння користуватися мовними засобами відповідно до мовленнєвої ситуації без звернення до знань про мову [8, с. 144]. Чуття мови є складовою внутрішнього програмування мовленнєвого висловлювання, його контрольного механізму. Впливова сила фрази, промовлена людиною, залежить від її словникового складу, від змісту кожного слова. Але часто сила впливу слова, як зазначає Л. Лучкіна, визначається не стільки тим, що говориться, скільки тим, як це говориться [32, с. 112], яким тоном: байдужим, зневажливим чи доброзичливим і співчутливим, оскільки увага при цьому в основному звертається не на зміст повідомлення, а на його мовленнєве оформлення. К. Ушинський говорив, що рідне слово є основою всякого розумового розвитку і скарбницею всіх знань [49].

Проблема культури мовлення дошкільників досліджувалася також в роботах Е. Аркіна, Б. Волкова, Н. Волкової, В. Гербової. На основі робіт

Б. Головіна та Н. Формановської були складені етикетні формули звертання, вітання, прощання, прохання, ради, пропозиції, згоди, відмови, які необхідно поступово вводити в дитячий лексикон.

За даними Д. Миняжевої останнім часом все частіше виявляються труднощі у формуванні комунікативних навичок і умінь у поведінці дітей: спостерігаються комунікативні неточності, які проявляються в невмінні досягти взаєморозуміння, будувати свою поведінку відповідно до соціальних норм, впливати на оточуючих, переконувати і розташовувати їх до себе [35].

Розвиток мовлення, виховання культури мовлення дитини передбачає особливу організацію мовленнєвої роботи, спрямовану на збагачення словника, граматичної упорядкованості, зв'язності висловлювань у процесі роботи над текстом, а також розвиток поетичної чутливості до краси й точності художнього слова, що сприяє прояву естетичної функції дитячого мовлення.

Аналіз програм навчання і виховання в дошкільному закладі дав можливість з'ясувати, що програмові вимоги досить поверхово враховують такий напрям як формування культури мовлення дітей старшого дошкільного віку.

У програмі «Українське дошкілля» (2017 р.) зазначено, що педагоги мають розширювати у дітей запас ввічливих слів, звертань: пробачте, ласкаво про- шу, будь ласка, перепрошую, будьте ласкаві, будьте добрі, смачного, до завтра, всього найкращого, доброго ранку, добрий день, доброго вечора, надобраніч. Розвивати вміння розрізняти стилістичні відтінки слів. Вчити проявляти ініціативу в розмові з дорослими та дітьми (форми звертання, перші репліки) [13].

Програма «Дитина» (2016 р.) висуває таке завдання: «виховувати у дітей любов до рідної мови, бажання нею спілкуватися. мовленнєву культуру. Сприяти засвоєнню і практичному вживанню правил мовленнєвого етикету, у спілкуванні з однолітками та дорослими» [21]. Продовжувати вчити в ході

розмови; робити правильний вибір інтонації в розмові з дорослими та однолітками (ввічливої, серйозної, жартівливої), звертатись на ім'я та по батькові до дорослих, вживати слова ввічливості, звертатись із проханням, побажанням, пропозицією, висловлювати подяку, вибачитися тощо; підтримувати бажання спілкуватися з дорослими та однолітками, спираючись на чуттєвий досвід у діалогах, полілогах тощо; говорити чітко, виразно, в довірливому темпі), сприяти розвитку уваги, мислення, творчої активності [21, с.216]. Отже, у програмі ставляться завдання вчити дітей культурі спілкування, удосконалювати уміння щодо етики мовлення: вміння звернутися, вибачитися, привітатися й попрощатися.

У програмі Я у Світі, освітня лінія «Мовлення дитини» зазначено, що дитина володіє навичками мовленнєвої культури; слухає іншого не перебиваючи, говорить спокійно, лагідним тоном. Дивиться в очі співрозмовника, звертається до нього за потреби; за допомогою мовленнєвих засобів та форм заявляє про себе; намагається самоствердитись. Проявляє індивідуальність, творчу активність, інтонаційну виразність. Використовує у спілкуванні різні засоби, виявляє ініціативу у спілкуванні з дорослими, звертається із запитаннями. Відповідно до ситуації спілкування без нагадування дорослого використовує слова ввічливості та формули мовленнєвого етикету, підтримує розмову [37, с.313].

У програмі «Світ дитинства (А.Богущ, 2015) враховуються особливості мовленнєвого розвитку дітей, зазначається що старші дошкільники повинні вміти використовувати зменшувально-пестливі форми звертання, використовувати як мовні так і позамовні засоби виразності, форми ввічливості (мовленнєвий етикет), дотримуючись загальної культури мовлення. Кінцевою метою є оволодіння дошкільниками мовленнєвим спілкуванням та дотримання етичних норм [38, с.180].

Таким чином, автори чинних програм послуговуються термінами: “культура спілкування”, “етика мовлення” ,“культура мовного спілкування” ,“виразні засоби ”, “ввічлива форма звертання”,“виразність мовлення” „мовленнєвий етикет”, „формули мовленнєвого етикету”. Водночас, за вимогами програм дошкільники повинні вміти використовувати як мовні так і позамовні інтонаційні засоби виразності, зменшувально-пестливі форми звертання як до дорослих, так і дітей.

Отже, одним із засобів виховання мовленнєвої культури дітей старшого дошкільного віку вважаємо систематичну роботу в різних видах художньо-мовленнєвої діяльності, під час якої в дитини формується мовленнєва культура особистості – система рис, що включає творче мислення, культуру мовної дії, культуру жестів, культуру сприйняття мовленнєвих дій партнера під час спілкування, культуру емоцій.

1.3. Вплив художньої літератури на виховання мовленнєвої культури дітей 5-6/7 років

Художня література є провідним засобом формування культури мовлення старших дошкільників. О.Кононко цілком справедливо вважає книжку провідником по життю. Вона пише: «Стара й сучасна, вітчизняна та зарубіжна, різна за жанрами, ілюстрована, дитяча і доросла – вона важливий складник дитячої субкультури, її уособлення і натхнення»[28, с.98].

Вплив літературних творів на розумовий, моральний та естетичний розвиток дитини залежить від добору відповідних творів, розуміння їх, уміння вихователя керувати процесом сприймання.

Комплекс питань, пов'язаних із визначенням змісту роботи, завдань, форм, методів, прийомів ознайомлення дошкільників з художньою літературою розглянуто в працях А.Богущ, Н.Гавриш, Л.Гурович, А.Виноградової, Р.Жуковської, Н.Карпинської, М.Коніної, О.Лещенко, О.Ушакової та інших.

Особливості сприймання дітьми змісту художніх творів розкрито в дослідженнях психологів О.Запорожця, Д.Ельконіна, О.Никифорової, С.Рубінштейна, П.Якобсона та інших.

Аналіз сучасних наукових праць свідчить про те, що науковці виділяють такі ключові напрямки літературної роботи з дошкільниками, як розвиток у них художньо-емоційного сприймання, виховання мовленнєвої культури, збагачення емоційно-чуттєвого та когнітивного досвіду. Н.Гавриш, поряд із зазначеними напрямками, виділяє літературну пропедевтику. Елементарна літературна пропедевтика, на думку вченої, враховує специфіку літератури як мистецтва слова. Щоб пізнати, усвідомити ідейно-естетичний зміст твору, суть зображених у ньому життєвих явищ, замало лише чуттєвого сприймання образів, картин. Потрібні їхнє осмислення, повна літературна обізнаність із найпоширенішими жанрами дитячої художньої літератури та фольклору [16].

Ю.Лотман зазначає, що художня література як форма емоційно-образного відтворення світу, значно розширює не тільки життєвий, а й художньо-естетичний досвід, дозволяє сприймати на художньо-естетичному рівні події давнього минулого, порівнювати його з сьогоденням та вибирати ті художньо-естетичні ідеали, які найближчі кожному індивіду за духом, хоча б до якої епохи вони не відносились[31, с.32].

Чим глибше людина переживає прекрасне в художніх творах та житті, тим більш повним стає її духовний світ, тому естетичне ставлення до мовлення можна розглядати як складову естетичної та загальної вихованості людини.

Л.Буєва особливо наголошує, що завдяки художній літературі формуються людські почуття, культивуються форми вияву та регулювання потягів, переживань, волевиявлення та дій [14]. У процесі ознайомлення з художніми творами дитина виробляє свою власну життєву позицію, усвідомлює зв'язки зі світом та людьми.

Н.Миропольська відзначає, що освоєння художніх цінностей потребує співучасті, передбачає актуалізацію і збагачення дитячого досвіду, активізує творчу уяву, ініціює духовну свідомість [36].

У дошкільному віці дитина переважно слухає казки, оповідання, вірші тощо. В цей період дитина сприймає, як правило, те, що їй запропонує доросла людина – батьки, вихователі. А. Богуш підкреслює, що через твори художньої літератури відбуваються збагачення і активізація словника дітей: вірші, забавлянки, утішки, чистомовки, скоромовки закріплюють правильну звукомову, сприяють розвитку виразності мовлення. Оповідання, казки, що пропонуються для переказу, сприяють розвитку зв'язного мовлення та формують культуру мовлення дитини [11, с.79].

Автори відмічають, що твори літератури сприяють розвитку культури мовлення, дають зразки української літературної мови, збагачують словниковий запас новими словами, поетичною лексикою, образними виразами. Засобами художнього слова, ще до опанування граматичними правилами, маленька дитина практично засвоює граматичні норми мови у єдності з її лексикою. У розповідях діти пізнають лаконізм і точність мови, у віршах – музикальність, співучість, ритмічність української мови, у казках – влучність, виразність.

Провідною формою пізнавальної діяльності у старшому дошкільному віці є гра на основі змісту художніх творів, в якій особистість втілює свої емоційні враження, переживання, уявлення у ті чи інші персонажі, в їхню поведінку. Саме тому найбільш близькими для дітей є образи, які представлені засобами художнього слова. Оскільки образність є загальною властивістю мовлення, сприймання художніх образів, представлених творами художньої літератури, пов'язане з опануванням старшими дошкільниками засобів художньої виразності. Художнє слово, на думку Н.Гавриш, надає зразки літературного мовлення, пробуджує яскраві художні образи, викликає емоційні почуття,

спонукає до активної творчої самостійної діяльності, що є основою для формування культури мовлення дитини [17].

Оскільки важливим структурним елементом культури мовлення є лексичне багатство, словниковий запас, то звернення до класичних взірців художньої літератури є першочерговим напрямом у вирішенні поставленого завдання. При цьому слід ураховувати позиції дослідників стосовно того, що різні роди і жанри літератури впливають на різні складові естетичного й мовленнєвого розвитку дитини.

Епічні твори посилюють увагу до виразних начал розповіді, образно-емоційних фігур, деталей. Лірика спрямовує на індивідуальний вираз емоцій, вражень, підкреслює значущість кожного окремого слова, його експресивності. Драма допомагає навчання правильній побудові власних висловлювань, засвоєнню синтаксичних та інтонаційних особливостей мовлення. Увага до діалогу, який є основою драми, має бути особливою, спрямованою на формування у старших дошкільників уміння правильно, культурно, емоційно, переконливо вести розмови, розуміти співбесідника.

Мистецтво усної народної творчості активізує мисленнєву діяльність, формує потребу у саморозвитку, самовдосконаленні. Кожний твір усної народної творчості – це поетична мініатюра, що наповнена красою, поезією, змістовністю. Наприклад, прислів'я – це поетичні, широко вживані у мовленні вирази, що оформлені синтаксично як речення. Прислів'я узагальнюють те чи інше явище дійсності, прикрашають мовлення. У прислів'ях використовуються, як правило, образно-емоційні характеристики людей, їх поведінка, життєві ситуації. Кожна національна культура має свої мовно-естетичні знаки, які перш за все відображені у мистецтві слова.

С.Єрмоленко підкреслює, що мовно-естетичні знаки національної культури – це і естетичні уявлення, що сформувалися в носіїв мови на ґрунті знання фольклорних і літературних традицій, і самі вербалізовані форми, які

викликають емоційно-оцінні реакції [22]. Прикладами можуть бути звукові образи Т.Шевченка, Л.Костенко, М.Вінграновського, П.Мовчана, В.Голобородька та ін.

Художня книга дає прекрасні зразки літературної мови. У розповідях діти пізнають лаконізм і точність мови; у віршах - музикальність, наспівність, ритмічність російської мови; в казках - влучність, виразність. З книжки дитина дізнається багато нових слів, образних виразів, її мова збагачується емоційною та поетичною лексикою. Література допомагає дітям висловлювати своє ставлення до прослуханого, використовуючи порівняння, метафори, епітети та інші засоби образної виразності. Володіння мовними зображувально-виразними засобами служить розвитку художнього сприйняття літературних творів. Виховна функція літератури здійснюється особливим, властивим лише мистецтву способом - силою впливу художнього образу. Отже, ввести дитину в світ словесного мистецтва - значить познайомити її з існуванням цього мистецтва, як невід'ємною частиною життя кожної людини, привчити малюка до постійного спілкування з ним (мистецтвом), показати різноманіття жанрів художньої літератури, виховувати почуття слова, викликати інтерес, любов і потяг до книги.

Таким чином, провідним засобом формування культури мовлення старших дошкільників виступає художня література. Найважливішим принципом організації виховного процесу засобами художньої літератури є використання її взаємодії з іншими видами мистецтва.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ I

У результаті аналізу літературних джерел, ми з'ясували, що розвиток культури мовлення дошкільників досліджували багато вчених, а саме:

М.Вашуленко, О.Горошкіна, С.Єрмоленко, Л. Мацько, А.Богуш, Л. Варзацька, М. Пентилюк, О. Савченко та ін. Формуванню мовленнєвої культури дітей та дорослих присвячені праці А. Богуш, А. Гончаренко, Т. Пироженко тощо.

В даному розділі було проаналізовано сутність таких понять: «мова», «мовлення», «мовленнєвий розвиток дошкільника», «мовленнєве спілкування», «мовленнєва поведінка», «культура мовлення», «мовленнєвий етикет». Визначені поняття тісно пов'язані між собою та складають своєрідний причинно наслідковий ряд, що відображає певні етапи у формуванні мовленнєвої культури старших дошкільників.

Аналіз проблеми формування культури мовлення дошкільників засвідчив, що були виділені різні положення щодо визначення поняття «культура мовлення». *Культура мовлення* становить сукупність та систему його комунікативних якостей, досконалість кожної з яких залежить від різних умов, а саме: смислових завдань, можливості тексту, культури мови тощо. Досліджуючи цю проблему, вчені підкреслюють, що культуру мовлення визначає досконале володіння мовою. Найяскравішою і важливою якістю культури мовлення і культури мовленнєвого спілкування є виразність мовлення. Складовою культури мовлення є *мовленнєвий етикет*, який є однією із важливих сторін людського спілкування, сукупністю стандартизованих висловів, що складають готові формули з певною синтаксичною структурою й лексичним наповненням. Дошкільнє дитинство визначається як сенситивний період засвоєння культури мовлення.

Важливим засобом формування культури мовлення старших дошкільників є художня література. Через твори художньої літератури відбувається засвоєння дітьми формул мовленнєвого етикету, емоційно-забарвлених слів, образних висловів. У старших дошкільників формується вміння правильно, культурно, емоційно, переконливо вести діалог, розуміти співбесідника.

**РОЗДІЛ II. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ СТАНУ
СФОРМОВАНOSTІ МОВЛЕННЄВОЇ КУЛЬТУРИ СТАРШИХ
ДОШКІЛЬНИКІВ**

2.1. Методика констатувального етапу дослідження

З метою вивчення сформованості культури мовлення у дітей старшого дошкільного віку, нами був проведений констатувальний експеримент.

Мета констатувального етапу дослідження полягає у розробці методики, визначенні з її допомогою рівнів сформованості культури мовлення у дітей, впливу сім'ї та дошкільної освіти щодо формування культури мовлення у дітей.

Для реалізації цієї мети передбачається розв'язання таких завдань:

- визначити критерії і показники сформованості культури мовлення у дітей;
- вивчити стан сформованості культури мовлення у дітей старшого дошкільного віку;
- з'ясувати роль батьків та вихователів у розвитку культури мовлення у дітей.

В ході констатувального дослідження будуть використані завдання для визначення стану сформованості мовленнєвої культури у дітей, *бесіда* з дітьми за змістом художніх творів. Для більш детального вивчення умов формування культури мовлення у старших дошкільників засобами художньої літератури, проведене *анкетування вихователів та батьків*.

Об'єктами дослідної уваги є дошкільники, вихователі дошкільних навчальних закладів, батьки дошкільників. В експерименті беруть участь 54 досліджуваних 5-го 6-го та 7 - го року життя, 8 вихователів ДНЗ №15 та № 25, 54 батьків.

Започатковуючи експеримент, нами було визначено *критерії та показники* рівнів сформованості культури мовлення у дітей.

З-поміж них:

нормативність мовлення (наявність нормативних мовленнєвих умінь та навичок, освоєння норм вимови, орфоепії, чистота і точність мовлення, володіння мовленнєвими жанрами);

володіння мовленнєвим етикетом (знання формул мовленнєвого етикету: дякую, спасибі, прошу, будь ласка, на здоров'я, вибачте, здрастуйте, добрий ранок, добрий день, добрий вечір, добраніч, смачного, будьте здорові, до побачення, на все добре; володіння навичками рольової мовленнєвої поведінки, контекстуальних особливостей спілкування);

емоційність та естетична виразність мовлення (здатність використовувати логіко-емоційні засоби виразності для вираження емоційного стану).

Критерії носять прогностичний характер, виступають підґрунтям для діагностики та корекції сформованості мовленнєвої культури у дітей дошкільного віку.

Вивчаючи сформованість культури мовлення у дітей дошкільного віку, нами були підібрані наступні завдання:

Завдання 1. Доповни фразу ввічливим словом

Мета: виявити вміння дітей вживати в мовленні етикетні формули: подяку, прохання, побажання.

Форма спілкування: індивідуальна.

Процедура виконання. Дитині читають фрази із казок і пропонують доповнити їх ввічливими словами. Наприклад, “пусти й мене” – будь ласка, “ну то підвези ж і мене!” – дуже прошу тебе.

Завдання 2. Пригадай та розкажи

Мета: з'ясувати вміння дітей у процесі переказу казки використовувати формули мовленнєвого етикету.

Форма спілкування: індивідуальна.

Процедура виконання. Дітям пропонують пригадати свою улюблену казку

і розповісти її. Під час розповіді до індивідуальних протоколів вносились результати використання в мовленні формул мовленнєвого етикету.

Завдання 3. Доповни казку

Мета: з'ясувати вміння дітей доповнювати казку ввічливими словами.

Форма спілкування: індивідуальна.

Процедура виконання. Експериментатор говорить: «Діти, зараз я прочитаю вам казочку, а ви уважно прослухайте її, потім перекажіть, але не просто перекажіть, а доповніть розмову її героїв ввічливими словами».

Завдання 4. Дидактична гра “Назви лагідно”

Мета: з'ясувати вміння дітей називати лагідно, пестливо героїв казок.

Форма спілкування: групова.

Процедура виконання. Експериментатор називає казкового героя, дитина повинна назвати його у ласкаво-лагідній формі. Наприклад, лиса – лисичка, вовк – вовчик і т. д.

В ході нашого дослідження було проведено бесіду з дітьми, яка мала за мету: з'ясувати вміння дітей користуватися формулами мовленнєвого етикету. Запитання бесіди були спрямовані на те, щоб визначити, чи володіють дошкільники мовленнєвою культурою в процесі життєдіяльності, які формули мовленнєвого етикету вживають при зустрічі з товаришем, перед сніданком чи обідом, які слова подяки знає дитина та ін.

Бесіда з дітьми

- Що ти скажеш, зустрівши на вулиці свого товариша?
 - Якими словами ти вітаєш зранку тата й матусю?
 - Що каже мама, укладаючи тебе спати?
 - Що ти скажеш, якщо маєш комусь подякувати?
 - Які слова вживаєш, коли хочеш когось про щось попросити?
 - Що ти скажеш, якщо треба вибачитися?
 - Які слова кажуть ввічливі люди, прощаючись?

Кількість дітей з якими проводилась бесіда становила 30 осіб, одержано 240 відповідей. Бесіда проводилась індивідуально, за відсутності сторонніх людей. Тривалість бесіди не перевищувала 5-10 хвилин. Було передбачено варіант, небажання дитини розмовляти або ознаки втоми. У такому разі бесіда припинялася, попереджаючи ймовірність у дитини негативної налаштованості на неї. Бесіда проводилась в одній і тій самій формі й послідовності пред'явлення запитань до кожної дитини.

З метою вивчення ролі батьків та вихователів у розвитку культури мовлення дітей, нами було проведене *анкетування*.

Анкетування вихователів ставило за *мету*: дослідити чи використовують педагоги художню літературу як засіб формування мовленнєвої культури старших дошкільників, яким художнім текстам надають перевагу і які методи та прийоми застосовують.

Нами було розроблено *анкету* (дод.А.), запитання якої дають можливість дослідити практичну діяльність педагогів щодо формування мовленнєвої культури старших дошкільників засобами художньої літератури.

В анкетуванні взяли участь 6 вихователів. Перед заповненням анкет, експериментатором було сказано вступне слово з метою позитивного налаштування вихователів на написання відповідей.

Наша анкета складалася з трьох розділів: до I розділу належать запитання, що стосувалися загальної інформації про експерта (вік, освіта, посада, педагогічний стаж); до II блоку входили запитання, націлені на виявлення обізнаності вихователів щодо використання казки з метою формування мовленнєвої культури старших дошкільників; до III блоку входили запитання, спрямовані на визначення видів роботи з оповіданнями та використання театралізованої діяльності щодо засвоєння дошкільниками формул мовленнєвого етикету. Ми прагнули з'ясувати, чи створюють вихователі

мовленнєві ситуації, які спонукали б дитину до висловлення слів вітання, подяки, прохання та ін.

Анкетування батьків ставило за *мету*: дослідити чи використовують батьки художню літературу як засіб формування мовленнєвої культури старших дошкільників, чи привчають дітей до мовленнєвого етикету, чи слідкують за чистотою власного мовлення.

Ми розробили *анкету* (дод. Б.), запитання якої дають можливість дослідити роль батьків у формуванні мовленнєвої культури старших дошкільників засобами художньої літератури.

В анкетуванні взяли участь 30 батьків. Перед заповненням анкет, експериментатором було сказано вступне слово з метою налаштування батьків на співпрацю та щирість.

Наша анкета складалася з трьох розділів: до I розділу належать запитання, що стосуються загальної інформації (освіта, ким працюють); до II блоку входили запитання, націлені на виявлення обізнаності батьків щодо використання казки та оповідань з метою формування мовленнєвої культури старших дошкільників; до III блоку входили запитання, спрямовані на визначення ролі мовленнєвої культури батьків у формуванні мовлення їхніх дітей. Ми намагалися з'ясувати, чи сприяють батьки формуванню мовного етикету у дітей, чи уникають неприйнятних форм мовленнєвих висловлювань у спілкуванні з дітьми, які книжки читають дітям. Запитання анкети дають можливість з'ясувати, чи звертають увагу на казкові елементи, чи вивчають прислів'я, приказки, влучні слова, чи спонукають дітей до переказування прочитаного сюжету. Це дало нам змогу через відповіді батьків розширити зміст попередніх методів дослідження, які базувались на вивченні сформованості мовленнєвої культури дошкільників в процесі життєдіяльності та визначити джерело надходження етикетних слів у активний словник дитини.

Для обробки та аналізу зібраних матеріалів використано *методи математичної статистики*.

Таким чином, з метою дослідження сформованості мовленнєвої культури дошкільників було використано цілий комплекс методів, кожний з яких доповнював попередній, а всі разом дозволяли одержати цілісну характеристику досліджуваного явища, впливів сімейного та суспільного виховання на формування мовленнєвої культури дошкільників. Взаємодоповнюваність і різноманітність методів дослідження дають підстави говорити про ефективність та об'єктивність здобутої інформації. Оскільки наступний метод конкретизував та поглиблював одержані матеріали під час попередніх методів, допомагав глибше вивчити явище, яке досліджувалось.

2.2. Характеристика рівнів сформованості мовленнєвої культури у дітей дошкільного віку

Для вивчення рівнів сформованості культури мовлення у старших дошкільників, нами було підібрано низку завдань, розроблено та проведено бесіду з дітьми.

Аналізуючи результати дослідження за визначеними нами завданнями, ми прийшли до наступних висновків. Під час виконання *першого завдання «Доповни фразу ввічливим словом»* більшість дітей (72 %) вживали в мовленні етикетні формули, швидко доповнювали фрази, однак, 28% вживали етикетні формули не до кожної фрази, які потрібно було доповнити. Всі формули мовленнєвого етикету активно вживали тільки 10%); ласкаво-лагідним словам перевагу надають 46,6 %; слова подяки, побажання, прохання вживають 23,4%; привітання та прощання – 20%.

Виконуючи завдання *«Пригадай та розкажи»*, діти переказували казку, використовуючи формули мовленнєвого етикету. У процесі переказування

казки 76% дітей намагалися використати та інтонаційно виділити слова вітання, подяки, вибачення, прохання, ласкаві слова, казкові звороти. які включали в себе формули мовленнєвого етикету і т.д. Решта дітей переказували казку монотонно, не акцентуючи уваги на таких словах.

Під час виконання третього завдання «*Доповни казку*», було встановлено, що 55% взагалі не помічали ситуацій де необхідно використовувати етикетні формули; 35% помічали відсутність етикетних формул у мовленні вихователя лише за умови, коли вихователь робила подовжену паузу у власному мовленні; 10%– помічають де випущені етикетні формули, вчасно плескають у долоні, щоб зупинити вихователя та виправляють помилки там де це необхідно.

Було встановлено, що 10,6% дітей вживають майже всі формули мовленнєвого етикету; 40,6%- перевагу надають ласкаво-лагідним словам, 20%– переважно використовують слова подяки, побажань, прохань; 28,8% - привітання, прощання.

Дидактична гра “*Назви лагідно*” дозволила з’ясувати вміння дітей називати лагідно, пестливо героїв казок. Було встановлено, що всі діти вміють утворювати пестливі слова від запропонованих експериментатором. Тому труднощів дане завдання не викликало.

Результати проведеного дослідження щодо вживання формул мовленнєвого етикету проаналізовано і узагальнено. Результати представлено у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Аналіз результатів виконання експериментальних завдань дітьми

старшого дошкільного віку

Формули мовленнєвого етикету	№ завдання	Кількість дітей %
Вживання привітань, прощань	1	20 %
Вживання подяки, побажань, прохань	2	23,4 %
Вживання ласкаво-лагідного звертання	3	46,6 %
Вживання всіх формул мовленнєвого етикету	4	10 %

Отже, проаналізувавши відповіді дітей ми прийшли до висновку, що не всі діти знають формули мовленнєвого етикету і вживають у своєму мовленні, більшість з досліджуваних не володіють засобами логіко-емоційної виразності.

Провівши бесіду на з'ясування уміння дітей використовувати формули мовленнєвого етикету, ми проаналізували отримані нами дані і отримали наступні результати. На запитання «Якими словами ти вітаєш зранку тата й матусю?» тільки 20% дітей назвали слова «добрий ранок», решта дітей, або не відповідали, або говорили, що «ніяк». На друге запитання всі діти відповіли, одні називали слово «привіт», у привітанні дівчаток поряд із зазначеним словом звучали і такі вислови, як «я за тобою скучила», «як давно я тебе не бачила». Відповіді дітей на третє запитання дають підстави стверджувати, що не всі батьки бажають перед сном своїм дітям «спокійної ночі», оскільки дали відповідь тільки 32% дітей. На наступні запитання діти давали адекватні відповіді, називаючи формули мовленнєвого етикету, тільки 18% дітей, переважно хлопчики випустили «чарівні» слова при зверненні до іншого з

проханням і не всі діти (30% дітей) назвали слово «вибачте», а спершу починали виправдовуватися за негарний вчинок.

Таким чином, ми з'ясували що діти старшого дошкільного віку недостатньою мірою вміють використовувати формули мовленнєвого етикету, хоча самі формули вони знають.

Узагальнивши результати виконаних завдань та відповідей дітей під час бесіди, враховуючи попередньо виділені *критерії та показники*, нами було виокремлено рівні сформованості мовленнєвої культури у дітей дошкільного віку: достатній, середній, низький.

Таблиця 2.2.

Якісно-кількісна характеристика рівнів рівні сформованості мовленнєвої культури старших дошкільників

<i>Рівні</i>	<i>Якісні характеристики рівнів</i>	<i>Кількісний розподіл, %</i>
Достатній	Дошкільники, які володіють достатнім рівнем характеризуються тим, що їх усні висловлювання містять 90-95% засобів виразності мовлення: мовленнєвої (лексична, морфологічна, синтаксична, синтаксично-інтонаційна) та немовленнєвої (міміка, поза, жести). Діти вживають формули мовленнєвого етикету під час переказу казки. Діти засвоїли чистоту і точність мовлення, володіють мовленнєвими жанрами в достатній мірі. Фіксуються 80-75% засобів виразності мовлення, наявних у казці.	25

Середній	<p>Дошкільники знають формули мовленнєвого етикету, але не завжди ними користуються, часто вживають після нагадування вихователя. Діти недостатньо засвоїли нормативні мовленнєві уміння та навички, володіють не всіма мовленнєвими жанрами. У дітей сформовані нормативні мовленнєві уміння і навички, однак, помітні помилки у вимові слів, порушується чистота мовлення через вживання слів-паразитів (<i>оцей, ну типу..., коротше, дивись; тощо</i>);</p> <p>Для переказу використовують 60-40% засобів виразності мовлення.</p>	52
Низький	<p>Дошкільники практично не використовують формул мовленнєвого етикету під час мовленнєвої взаємодії з іншими, а в процесі переказування казки випускають такі слова, зосереджуючись на розвитку подій. Діти не засвоїли норми вимови, орфоєпії, мова не чиста і не точна, не володіють навичками рольової мовленнєвої поведінки. Засоби виразності мовлення відсутні. Відсутня здатність використовувати логіко-емоційні засоби виразності для вираження емоційного стану.</p>	23

Отже, аналіз результатів проведеного дослідження дає нам можливість говорити про те, що в основному діти старшого дошкільного віку володіють культурою мовлення, знають формули мовленнєвого етикету, але не завжди вміють ними користуватися в процесі життєдіяльності. Більшість дітей легко і невимушено підбирають ввічливі слова за змістом художнього тексту, правильно називають слова у процесі бесіди. Можна зазначити, що більшість

дошкільників мають середній рівень сформованості мовленнєвої культури. Однак, нами були виявлені діти 23% дітей, у яких не сформована культура мовленнєвого висловлювання, практично не користуються формулами мовленнєвого етикету, не можуть самостійно відповісти на поставлені запитання під час бесіди. Саме це є підґрунтям для розробки системи роботи щодо формування культури мовлення у дітей старшого дошкільного віку засобами художньої літератури та апробації на практиці в конкретному ЗДО.

2.3. Вплив педагогів та батьків на виховання мовленнєвої культури дітей 5-6/7 років

Іншою важливою ланкою нашої роботи є вивчення впливу педагогів та батьків на формування культури мовлення дітей. Для з'ясування джерела надходження лексики, якою оперує дитина в процесі спілкування серед дорослих та однолітків, ми провели анкетування вихователів та батьків. З допомогою батьків і вихователів дитина навчається звертати увагу на манеру мовленнєвої поведінки іншої людини, на те, які мовленнєві засоби вона використовує у власному мовленні. Поступово дитина набуває досвіду спілкування зі старшими людьми, вміє використовувати літературну мову відповідно до ситуацій. Отже, дорослі нам потрібні для того, щоб мати модель, на яку орієнтуються дошкільники. Фактично дорослі – це орієнтир дитини, з якого вона як кальку знімає зміст і форму мовленнєвого висловлювання. Мовлення дитини – це повторення, засвоєння і відображення моделі, якою користуються дорослі для вираження своїх думок. Саме тому ми і ставимо собі за мету дослідити мовлення дорослих.

Особливості мовлення дорослих досліджувались з допомогою методу *анкетування*, який дав можливість охопити значну кількість респодентів.

Аналіз відповідей *вихователів* на запитання анкети, дає можливість стверджувати, що всі вихователі приділяють важливе значення формуванню мовленнєвої культури у дітей, використовуючи при цьому художню літературу, зокрема, українські народні казки, оскільки казка найбільш доступна для сприйняття дітей; мовлення героїв насичене емоційно-забарвленими словами. Діти легко запам'ятовують її зміст і відтворюють мовлення персонажів. Що стосується культури мовлення дошкільників, то всі педагоги зазначили, що культура мовлення посідає важливе значення у житті дошкільника. Дитина вчиться точно, доречно, правильно висловлювати свої думки, дотримуючись норм літературної вимови.

На запитання «Які казки використовують педагоги у роботі з дітьми», ми отримали наступні відповіді: 45% вихователів в однаковій мірі використовують як народні казки, так і авторські; 25% - надають перевагу українським народним казкам, 30% педагогів перерахували в основному ті казки, перелік яких дається у чинних програмах розвитку дитини. Це казки Г.Андерсена «Дюймовочка», М.Коцюбинського «Брати місяці», Ш.Перро «Хлопчик-мізинчик», І.Франка «Заєць і їжак», «Лисичка і журавель» та інші.

При вихованні мовленнєвої культури, вихователі застосовують такі методи і прийоми: переказування казки, складання казки за опорними словами, розігрування казки за ролями (драматизація або інсценізація), переказування казки за ролями, характеристика улюбленого героя казки та ін.

У роботі закладу дошкільної освіти широко використовуються і оповідання. Тому всі педагоги зазначили, що постійно використовують оповідання для виховання мовленнєвої культури дошкільників. Більшість педагогів виділили оповідання В.Сухомлинського, такі як «Чому дідусь такий добрий сьогодні?», «Ласкавий вітер і злий вітруга», «Білочка і добра людина»,

«Сиві волосинки», «Сьома дочка», «Як Сергійко навчився жаліти» тощо, називали оповідання Дж.Родарі «Рожеве слівце «привіт».

Як показало анкетування, вихователі досить широко використовують художню літературу як засіб формування мовленнєвої культури у дітей. Найбільш ефективними методами 35% педагогів вважають читання і розповідання народних казок; 26% - переказування казок; театралізація та інсценізація казки; 22% – узагальнюючі бесіди після прочитання казки та розповідання про улюбленого героя; 17% - самостійному складанню дітьми казок, в процесі чого у дітей розвивається творча уява, образне мислення, розвивається фантазія. Більшість педагогів 68% залучають дітей до розігрування художніх творів, організують театралізовані ігри з дошкільниками, які сприяють всебічному розвитку дитини та формуванню культури мовлення.

Вихователь є авторитетною людиною для дитини 5-6 років, тому діти намагаються засвоїти всі мовленнєві еталони дорослого, в тому числі і слова мовленнєвого етикету. На основі аналізу відповідей вихователів на запитання анкети можемо стверджувати, що всі педагоги закладу дошкільної освіти, у якому проводилося дослідження, вважають доцільним формувати культуру мовлення у дітей старшого дошкільного, однак не всі використовують всі можливі методи роботи, пов'язані з використанням художньої літератури.

Виявлено три групи педагогів з різним рівнем уваги до розвитку культури мовлення дошкільників у мовленнєвій діяльності.

Першу групу становлять педагоги, які приділяють належну увагу розвитку у дітей мовленнєвої культури, активно використовують художню літературу (21 %); до *другої групи* увійшли педагоги, які приділяють недостатньо уваги розвитку культури мовлення дошкільників, зокрема засобами художньої літератури (62 %); 17% досліджуваних, які становлять *третю групу*, не акцентують свою увагу на використанні художньої літератури, як засобу

формування культури мовлення дошкільників.

Таким чином, у процесі дослідження було встановлено, що педагоги визнають важливість проблеми розвитку культури мовлення зростаючої особистості, разом із тим не завжди звертають належну увагу на висловлювання дитини поза організованими заняттями. Частина педагогів не приділяють належну увагу використанню художньої літератури як ефективному методу розвитку даної якості у дітей. З-поміж чинників, що гальмують розвиток культури мовлення дітей можна назвати: недостатнє розуміння дорослими значущості та сутності проблеми, байдуже ставлення до висловлювань дітей та власного мовлення, неусвідомлення впливу суспільного виховання на розвиток досліджуваного явища.

Аналіз відповідей *батьків* на запитання анкети, дає можливість стверджувати, що не всі батьки надають важливе значення формуванню мовленнєвої культури у дітей, використовуючи при цьому художню літературу. На запитання «Які казки ви читаєте дитині? (Вкажіть назви)», ми отримали наступні відповіді: 60% батьків використовують як народні казки, так і авторські; 30% - надають перевагу українським народним казкам, 10% батьків перерахували в основному казки «Ріпка», «Коза-Дерева», «Котигорошко», «Лисичка і журавель», «Цап та баран» та інші. На запитання «Які види роботи з художніми творами Ви проводите?», майже всі батьки назвали перший варіант (читання і розповідання народних казок та оповідань). Інші варіанти у відповідях батьків були відсутні.

Що стосується мовленнєвої культури батьків, то 30% батьків зазначили, що уважно ставляться до власного мовлення, уникають, будь-яких неприйнятних форм мовленнєвих висловлювань; 45% батьків – намагаються уникати неприйнятних форм мовленнєвих висловлювань; 25% батьків не звертають увагу на своє мовлення, оскільки часто вдаються до неприйнятних форм мовленнєвих висловлювань. На запитання «Чи привчаєте ви дитину до

мовного етикету за столом, у транспорті, магазині, на вулиці?» тільки 32% батьків зазначили, що намагаються привчати, постійно наголошують дітям про використання ввічливих слів у відповідних ситуаціях, самі їх проговорюють. Сподіваючись на те, що дитина буде наслідувати. 43% батьків зазначили, що іноді звертають на це увагу і пропонують дитині подякувати, чи попросити щось, проговоривши ввічливе слово «будь-ласка». Решта 25 % батьків практично не звертають увагу на дану проблему. Майже такі показники були і при відповіді на запитання щодо виправлення помилок у реченні та поясненні незрозумілих слів.

Більшість батьків все ж таки намагаються слідувати за мовленням своїх дітей, але залишається відсоток батьків яким байдуже як говорять їхні діти. Їхні відповіді були майже однакові, це брак часу, вимушена робота за межами країни, тому основну виховну роботу вони покладають на заклад дошкільної освіти. На запитання «Чи виправляєте мовленнєві помилки у дітей?», 43% батьків виправляють мовленнєві помилки у дітей під час спілкування, 56% підвищують свою мовленнєву культуру, уважно ставляться до власного мовлення, намагаються уникати будь-яких неприйнятних форм мовленнєвих висловлювань, решта батьків – не звертають увагу. Щодо підвищення мовленнєвої культури, відповіді батьків були однотипними: «намагаюсь стежити за своїм мовленням», «намагаюсь уникати нецензурних, образливих слів», але конкретної відповіді на поставлене запитання не прозвучало.

Таким чином, проаналізувавши відповіді батьків на запитання анкети, можна говорити про те, що не всі батьки приділяють важливе значення формуванню мовленнєвої культури їхніх дітей. Співставивши відповіді дітей та батьків, можна чітко провести паралель, якщо батьки приділяють увагу вихованню мовленнєвої культури дітей, то і діти володіють нормами літературної вимови, знають формули мовленнєвого етикету і активно

використовують їх у процесі життєдіяльності. І навпаки – байдуже ставлення батьків призводить до низької мовленнєвої культури їхніх дітей.

Отже, актуалізується необхідність оптимізації педагогічних умов, форм і методів, сприятливих для формування культури мовлення старших дошкільників.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ II

Комплексна методика констатувального етапу дослідження забезпечила обґрунтоване діагностування стану сформованості культури мовлення дошкільників та чинників, що впливають на реалізацію даного процесу. Уможливила виділення нами рівнів сформованості культури мовлення старших дошкільників та дала підстави для характеристики мовлення дошкільників кожного рівня.

На основі узагальнення наукових джерел критеріями та показниками культури мовлення дошкільників визначено: *нормативність мовлення* (наявність нормативних мовленнєвих умінь та навичок, освоєння норм вимови, орфоєпії, чистота і точність мовлення, володіння мовленнєвими жанрами); *володіння мовленнєвим етикетом* (знання формул мовленнєвого етикету; володіння навичками рольової мовленнєвої поведінки, контекстуальних особливостей спілкування); *емоційність та естетична виразність мовлення*

(здатність використовувати логіко-емоційні засоби виразності для вираження емоційного стану).

На основі розроблених критеріїв та їх показників, нами було визначено рівні сформованості культури мовлення дошкільників у мовленнєвій діяльності: *достатній, середній, низький*.

Встановлено, що дошкільників, які мають достатній рівень – 25%; середній – 52 % і низький – 23 %. Наявність дошкільників із низьким рівнем сформованості культури мовлення актуалізує необхідність посилення уваги педагогів і батьків до формування в них даної якості.

З'ясовано, що на розвиток мовленнєвої культури дошкільників мають значний вплив педагоги закладу дошкільної освіти та батьки. Вихователі та батьки виступають основним джерелом збагачення емоційно-забарвленої лексики, ввічливих слів, формул мовленнєвого етикету. Співставлення результатів анкетування засвідчує, що педагоги і більшість батьків небайдужі до мовлення дитини, намагаються сформуванати у них правильне літературне мовлення, створити для цього сприятливі умови. Створення розвивального мовленнєвого середовища, яке б забезпечувало можливість дитини засвоїти позитивні мовленнєві еталони, використання українських народних казок, читання та обговорення оповідань; залучення дітей до театралізованої діяльності сприяють розвитку мовленнєвої культури зростаючої особистості.

РОЗДІЛ ІІІ. ВИХОВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ КУЛЬТУРИ ДІТЕЙ 5-6/7 РОКІВ ЗАСОБАМИ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

3.1. Обґрунтування педагогічних умов виховання мовленнєвої культури дітей засобами художньої літератури

Результати констатувального етапу дослідження показали, що у частини дошкільників 5-6/7 років не на достатньому рівні сформована мовленнєва культура, що й дало підставу для розробки системи роботи щодо поліпшення даного процесу.

Мета експерименту: розробити систему роботи з виховання мовленнєвої культури у дошкільників 5-6/7 років засобами художньої літератури.

Завдання експерименту:

1. Підібрати вправи та завдання з використанням художніх текстів для дітей старшого дошкільного віку, які сприяють вихованню культури мовлення.

2. Розробити систему роботи з вихователями та батьками з метою їхнього впливу на формування мовленнєвої культури дітей засобами художньої літератури.

Теоретичними засадами в організації формувального експерименту виступили праці педагогів, психологів, лінгводидактів, мовознавців: а саме: питання мовленнєвої особистості (М.Вашуленко, О.Горошкіна, С.Єрмоленко, Л.Мацько, Л.Паламар,); мовленнєва культура в системі культури особистості (А.Аніщук, Р.Гладіна, А.Гончаренко, Т.Пироженко, М.Львов, Т.Ладиженська, Л.Мацько, В.Соколова, В.Сьоміна,); мовний етикет, національні аспекти мовного етикету (Н.Формановська, С.Богдан, Я.Радевич-Вінницький, Є.Чак, М.Стельмахович та ін.); лінгводидактичні та методичні аспекти (А.Богущ, М.Вашуленка, Л.Варзацької, М.Пентиліук, О.Савченко) та ін.

Теоретичний аналіз проаналізованої наукової літератури та результати отриманих експериментальних матеріалів констатувального етапу дослідження уможливили визначення *педагогічних умов формування мовленнєвої культури дошкільників засобами художньої літератури*. Такими умовами є: використання української народної казки як умови розвитку мовленнєвої культури у дітей старшого дошкільного віку; читання та обговорення оповідань; організація театралізованої діяльності в умовах закладу дошкільної освіти.

Педагогічні умови формування культури мовлення дошкільників – це ті чинники, що стимулюють, активізують мовленнєву діяльність дітей, сприяють розвитку мовленнєвої культури, засвоєнню еталонів нормативної лексики.

Визначаючи стратегію формувального етапу дослідження, ми розуміли під нею інтегровану систему дій, спрямованих на розвиток мовленнєвих здібностей дітей, формування мовленнєвої культури у процесі комунікації. Змістом стратегії передбачалося визначення певного плану проведення експериментальної роботи впродовж тривалого часу, напрямів та способів досягнення кінцевої мети. Програму формувального експерименту ми

кваліфікували як комплекс положень, що визначав цілі, задачі, умови його проведення, використані нами ресурси та очікувані результати.

Обгрунтовуючи виділені нами педагогічні умови формування мовленнєвої культури у дітей 5-6/7 років, слід зазначити про те, що важливу роль у цьому процесі відіграють педагоги та батьки. Але роль дорослого у цьому процесі не обмежується лише створенням умов. Вона полягає ще й у тому, щоб активно допомагати малюкові в засвоєнні соціально-прийнятних мовленнєвих форм засобами художньої літератури.

Перша педагогічна умова і полягає в тому, щоб у роботі з дошкільниками педагоги використовували казку як умову формування їх мовленнєвої культури. Українська народна казка, будучи доступною розумінню дитини старшого дошкільного віку, є могутнім засобом формування культури мови. Саме в народній казці є наявність всіх необхідних елементів образності, казка робить великий виховний і повчальний вплив на дитину. Українська народна казка легко сприймається дітьми, на її основі у дітей розвиваються мислення і уява. Мова казки проста, чітка, локанічна. Часто описи в казці замінюються епітетами, подвійними дієсловами, прикметниками (“тягне-потягне”, “велика-превелика”), часом один епітет казки створює цілу картину пейзажу (“за крутії гори, за бистрії води...”, “краснеє літечко”). Казка наділяє героїв прізвицьками-епітетами, які завжди подобаються дітям: “зайчик-лапанчик”, ”вовчик-братик”, “кіт-воркіт”, “лисичка-сестричка” тощо. У казках для дітей коза співає козенятам, щоб відчинили двері, співає пісеньку колобок. Все вище зазначене сприяє мовленнєвому розвитку дитини та є міцним фундаментом для формування мовленнєвої культури дошкільнят. Є. Тихеева відзначає, що читаючи казку, педагог учить дітей помічати художню форму, що виражає зміст. Діти привчаються не тільки помічати багатство рідної мови, але поступово освоюють її, збагачують свою мовленнєву культуру образними виразами, літературними зворотами, вчать користуватися ними при виразі

своїх думок і відчуттів. Дитина засвоює рідну мову, перш за все наслідуючи живій розмовній мові оточуючих, який вона слухає і наслідує [46, с.52].

Ефективним методом є моделювання ігрових ситуацій за змістом казок. Такі ігрові ситуації включають наступні компоненти: ситуацію, в якій відбувається спілкування (мовленнєву ситуацію спілкування), відношення між мовцями (етичні норми поведінки), репліки (стандартизовані формули мовленнєвого етикету), процес діалогізування (бесіда). Певне місце у діалозі займає перша репліка (етикетне кліше, стандартизована форма мовленнєвого етикету) у вигляді звертання, привітання, вдячності, вибачення, запитання і т. д. Таким чином, діти в процесі розігрування даних ситуацій засвоюють формули мовленнєвого етикету, у них розвивається вміння ввічливо звернутися до партнера по спілкуванню, вести діалог.

Наступною педагогічною умовою може бути читання та обговорення оповідань з дітьми. Книга на дошкільному етапі виступає як ефективний засіб пізнавально-мовленнєвого розвитку дитини, допомагає малюкові швидко й зацікавлено пізнавати навколишній світ, вбирати і переживати величезну кількість вражень, учить переймати норми поведінки оточуючих людей, наслідувати їх, у тому числі й героїв книг, та збагачувати мовлення дитини новими словами.

Формуванню мовленнєвої культури дошкільника сприяють:

- спільне розглядання ілюстрацій до вже знайомого твору;
- розглядання нової книги, що передує читанню, прогнозування змісту майбутнього читання («Про кого це оповідання? Хто це такий? Хто до кого в гості прийшов?» т.ін.);
- багаторазове читання оповідання в різних умовах: вихователь читає — діти потім розглядають картинки; вихователь читає — діти одночасно розглядають картинки; вихователь читає — діти виконують певні дії

(причісують конячку, жаліють іграшкового ведмедика тощо); вихователь розповідає текст й одночасно його розігрує з ляльками

Внаслідок систематичного читання діти навчаться:

- поповнювати свій словник новими ввічливими словами та використовувати їх в спілкуванні,
- висловлювати свою думку про героїв твору;
- навичкам спілкування,
- вживати пестливі слова.

Ключовими засобами формування культури мовлення дітей є ознайомлення з літературними творами різних жанрів, які включає в себе художньо-мовленнєва діяльність.

Спеціальна лексична робота (уточнення значення малозначних слів й висловів за ходом читання, застосування мовних ігор на матеріалі фольклорних та літературних творів різних жанрів), що передує художньо-естетичним сприйманням, дає змогу розвинути мовленнєві здібності дітей дошкільного віку, у тому числі культуру мовлення. З метою активізації дітей на заняттях з художньої літератури використовують різноманітні прийоми, які органічно поєднуються з бесідою.

Організація театралізованої діяльності забезпечує сприймання і відтворення засобами театрального мистецтва художніх образів, навіяних літературними творами, складанням на цій основі власних сценаріїв і сюжетів.

Л.Артемова, Н.Водолага, Н.Ветлугіна підкреслюють природність поєднання літературної і театралізованої діяльностей, адже дійсність літературного тексту, казковість образів, виразність мовлення спонукає дітей до інсценування, імпровізації й виконання творчих завдань.

Під час перегляду вистави, знайомства з літературними творами за допомогою театру, дошкільники отримують зразки правильного, красивого, емоційно забарвленого зв'язного мовлення, насиченого влучними образними

виразами, прислів'ями, приказками, фразеологізмами. У процесі підготовки й показу вистави в дітей розвивається зв'язне мовлення, яке має емоційно забарвлений характер та передбачає широке вживання вербальних і невербальних засобів виразності (адже дошкільники або відтворюють художньо-мовленнєві сюжети і тим засвоюють норму в найвищому її прояві, або вправляються в самостійному складанні сюжету і - далі - сценарію театральної вистави). С.Русова вбачала в театралізованій діяльності ефективний засіб розвитку культури мовлення і творчих здібностей дитини [40]. Основною підставою для виокремлення таких видів театралізованих ігор, як драматизації, інсценування, ігри на теми художніх творів, В.Федяєвська вважає міру свободи щодо літературного тексту. Так, інсценування вимагає більш точного відтворення літературного тексту; гра за змістом твору припускає певну долю творчих змін у тексті за бажанням дітей [50].

Кожен з видів театралізованої діяльності визначає пріоритетність мовленнєвих завдань. Коли дитина дивиться виставу, вона сприймає кращі зразки правильного літературного мовлення, що сприяє в подальшому розвитку культури мовлення. У процесі театралізованої гри відбувається збагачення та активізація словника дітей, формування вміння самостійно складати, створювати власний сюжет, добирати необхідне мовленнєве оформлення для реалізації задуму, ідеї. Готуючи театральну виставу, дитина також виконує вправи, які сприяють розвитку виразності мовлення, а крім того, засвоює сприйняті раніше готові мовленнєві форми, що є необхідною умовою формуванню мовленнєвої культури. Драматизація та інсценування сприяють кращому запам'ятовуванню дітьми художніх творів, виховують бадьорий, радісний настрій, розвивають виразність і образність мовлення та сприяють формуванню культури мовлення дошкільників.

Отже, нами обґрунтовано комплекс педагогічних умов розвитку мовленнєвої культури старших дошкільників. Кожна попередня умова слугує

досягненню однієї з послідовних конкретизованих цілей на шляху до зазначеної кінцевої мети, є підґрунтя для наступної, що й характеризує їхній взаємозв'язок та становить собою розвивальне мовленнєве середовище для формування мовленнєвої культури дошкільників засобами художньої літератури.

3.2. Система роботи щодо виховання мовленнєвої культури дітей засобами художньої літератури

На етапі формувального експерименту розроблено систему роботи, яка включає методи та засоби виховання мовленнєвої культури у дошкільників. Здобуті результати попереднього етапу дослідження дозволяють говорити про те, що за звичайних умов організації життєдіяльності дитини в закладі дошкільної освіти не складаються оптимальні педагогічні умови для розвитку у дітей мовленнєвої культури. Саме тому *метою* формувального експерименту ми вбачали у забезпеченні виділених нами педагогічних умов.

Завдання формувального експерименту полягали у визначенні та обґрунтуванні методів виховання мовленнєвої культури у дошкільників засобами художньої літератури; розробці ефективної методики реалізації колективної, групової та індивідуальної форм виховної роботи з дітьми; сучасної технології гуманізації взаємин дорослих із дитиною в сім'ї та закладі дошкільної освіти; оцінці ефективності авторської системи роботи з виховання мовленнєвої культури у дошкільників.

Організація методики виховання мовленнєвої культури у дошкільників передбачала комплекс методів, які були задіяні в роботі з дітьми та дорослими. Методика включала систему експериментальних матеріалів, підібраних і розроблених автором (підбір казок, сюжетів для розповідання; запитання бесіди; підбір дидактичних ігор, мовленнєвих вправ; створення мовленнєвих

ситуацій за змістом художніх творів; театралізовані ігри, підготовка виступів на педагогічній раді, батьківських зборах; розробка методичних рекомендацій).

У експерименті взяли участь 28 дошкільників, 28 батьків, 4 педагоги. Була організована система виховних впливів на *дошкільників, вихователів, батьків.*

Програмою проведення формувального експерименту було передбачено здійснення виховної роботи одночасно за *трьома напрямками*: робота з дошкільниками, робота з батьками і робота з педагогічним колективом.

Робота з дітьми старшого дошкільного віку здійснювалася у *двох напрямках*. Відповідно до *першого напрямку*, зусилля спрямовувалися на формування нормативних мовленнєвих умінь та навичок, засвоєння формул мовленнєвого етикету. *Другий* – передбачав формування у дитини здатності використовувати логіко-емоційні засоби виразності для вираження емоційного стану.

Нами використовувалось такі методи: *читання казок та оповідань, створення мовленнєвих ситуацій, дидактичні ігри за змістом прочитаного, драматизація художніх творів та індивідуальні бесіди за прочитаним.*

Підбираючи літературні зразки для читання, ми керувались наступними принципами:

- змістовність тексту, динамічність образів;
- наявність виразних художніх засобів, багатства і образності мовлення;
- головний персонаж – жіночий чи чоловічий образ, наділений позитивними якостями;
- емоційна виразність при характеристиці жіночих чи чоловічих рис;

- наявність негативного жіночого чи чоловічого персонажу, який би підкреслював позитивні якості головної героїні чи героя;
- збереження мови оригіналу твору.

Ми виходили з розуміння, що літературний твір дає готові мовні зразки, які дитина буде використовувати у своєму мовленні.

Реалізуючи завдання *першого напрямку*, пропонували дошкільникам прослухати такі художні твори, як „Чому дідусь такий добрий сьогодні?“, „Ласкавий вітер і злий вітрюга“, „Білочка і добра людина“, В.Сухомлинського, „Сини“, „Троє товаришів“ В.Осеєва, „Добра дівчина“ М.Магери, „Хлопчик-зірочка“ Оскара Уайльда та ін. Після читання твору проводилась групова бесіда. Аналізуючи особистісні якості позитивних чи негативних героїв, дошкільник ставився перед необхідністю оформити словесно своє ставлення до героїв, внаслідок чого поглиблювались знання дітей про розуміння значень слів, які виражають різні почуття. Водночас, мовлення дітей збагачувалось приємними, лагідними словами; хлопчики і дівчатка вправлялись в умінні утримуватися від грубих слів; навчалися відповідально використовувати мовленнєві засоби.

Ефективним засобом реалізації даного напрямку були народні казки. Казка моделює важливі ситуації із життя, вчить скромності, благородства, збагачує словник дитини емоційно-зabarвленою лексикою. Ми виходили з того, що образи персонажів мають викликати у дошкільників позитивні чи негативні переживання, які будуть супроводжуватися відповідними словами. Використовувались мовленнєві ігри „Ласкаві слова“; дидактичні ігри „Хто з якої казки“, „Добре і погано“; мовленнєві ігри-імпрровізації „Компліменти“, „Подарунки“ та ін..

Оскільки у дітей низького рівня обмежений словниковий запас, ми намагалися збагатити активний словник словами, які виражають приємні почуття, забезпечують ввічливі форми спілкування. З цією метою були

використані словесні та ігрові методи: читання та обговорення оповідань „Ласкавий вітер і злий вітруга”, „Білочка і добра людина” В. Сухомлинського; „Сини”, „Троє товаришів” В. Осєєва; „Добра дівчина” М. Магери; „Хлопчик-зірочка” Оскара Уайльда; Дж. Родарі „Рожеве слівце „привіт””; вправа „Привласнення позитивної характеристики”; ігри „Заповітні слова”, „Приємні звернення”, „Чарівні слова ввічливості”, „Ланцюжок слів”, „Етика взаємовідносин”; „Корзина для сміття”. Під час виконання вправи „*Етика взаємовідносин*” здійснювалось особистісне спілкування, яке сприяло формуванню емоційно-ціннісного ставлення до партнера, збагаченню словника дитини приємними зверненнями. .

З метою збагачення словника дітей ввічливим словами були підібрані такі завдання та вправи: розповідь вихователя про ввічливі слова; засвоєння слів: *дякую, спасибі, прошу, будь-ласка, на здоров'я, вибачте, здрастуйте, добрий ранок, добрий день, добрий вечір, добраніч, смачного, будьте здорові, до побачення, на все добре та ін.*; вправи: «Естафета компліментів», «Ланцюжок компліментів», «Компліменти», «Як назвати», «Чим я хороший»; мовленнєві ігри: «Чарівна квітка», «Мийна машина», «Давайте познайомимось», «Хто знає більше ввічливих слів». Проводились вправи на викорінення неприємних, образливих слів (дод. В).

Таким чином, виконуючи дані вправи, дошкільники засвоювали приємні, ввічливі слова, вчилися звертатися до однолітків, використовувати логіко-емоційні засоби.

Змістовий аспект роботи першого етапу передбачав ознайомлення дітей з формулами мовленнєвого етикету, які наявні в казках; виділення формул мовленнєвого етикету з текстів українських народних казок.

Після читання художніх творів проходила бесіда, в ході якої дітям ще надавалась можливість усвідомити головні якості позитивних героїв, засвоїти їх словесні висловлювання, емоційні засоби.

Пропонували дітям наступні ігри та вправи:

Гра «Хто знає більше ввічливих слів»

Мета: збагачення словника дітей ввічливими словами.

Спочатку ми розділили дітей на 2 команди. Ведучим у грі була вихователь, ми були лише спостерігачами. Вихователь по черзі для кожної команди задавала питання кожній команді. Ми пояснили дітям, що переможе та команда, яка дасть якомога більше правильних відповідей - ввічливих слів на те чи інше питання.

Гра-тренінг «Посміхнись і скажи ввічливе слово»

Мета: збагачення словника дітей ввічливими словами.

Нами було запропоновано дітям торкаючись до вихователя долоньками і посміхаючись промовляти слова ввічливості. Гра продовжувалася до тих пір, поки діти промовляли ввічливі слова.

Гра-вправа «Додайте чарівне слово»

Мета: закріпити вміння дітей використовувати в мовленні формули мовленнєвого етикету: привітання, прощання.

Під час даної гри, ми читали римовані рядки, завданням діток було доповнити їх ввічливими словами.

Вправа «Ввічливість»

Мета: збагачення словника дітей ввічливими словами.

Під час проведення вправи, нами було згадано разом із дітям усі ввічливі слова, які необхідно вживати під час зустрічі з іншими людьми, під час прохання, побажання, вітання, прощання.

Вправа «Привіт, друже»

Мета: навчити дітей ввічливо звертатися один до одного та до старших, активізувати різні форми звертання.

Нами було запропоновано дітям привітатися по колу один з одним називаючи ім'я сусіда, який у свою чергу відповідає на привітання і звертається

до наступного. Друге коло діти виконували ті ж дії але кожен вітався з вихователем. При повторному виконанні вправи, ми запропонували до імені додавати добрі побажання. Нами було наголошено, що слід дивитися прямо у вічі тому, до кого звертаєшся і говорити лагідним голосом.

Комунікативна гра - драматизація «Частування»

Мета: формувати навички правильної поведінки за столом і спілкування з присутнім тут же гостем; вчити дітей бути гостинними.

Для проведення даної гри-драматизації, нами було використано гостю – ляльку Таню, а також необхідні предмети для сервірування стола. Ми попередили дітей, що до нас прийде гостя, і нам необхідно її чемно зустріти та пригостити. Під час гри діти згадали усі ввічливі слова, які необхідно вживати під час частування та прийому гостей.

Мовленнєва гра «Знайомство»(на основі казки «Рукавичка»

Мета: закріпити у дітей навички вживання формул мовленнєвого етикету.

Діти добре знають зміст даної казки, тому пропонуємо їм пограти в дану гру, використовуючи якомога більше слів вітання.

Мовленнєва ситуація «В країні ввічливих слів»

Мета: закріпити у дітей навички вживання формул мовленнєвого етикету у спілкуванні з дорослими.

Дітям було запропоновано відправитися у країну ввічливих слів, та пригадати усі ввічливі слова які дошкільники знають. По дорозі у казкову країну дітям зустрілася старенька Шапокляк, яка намагалася збити діток із правильного шляху, казала грубі, не ввічливі слова. Завдання дітей було виправити недоліки, та допомогти розібратися які ж мовленнєві конструкти та етикетні слова необхідно вживати в тій чи іншій ситуації.

Другий напрям роботи передбачав формування у дитини здатності використовувати логіко-емоційні засоби виразності для вираження емоційного стану.

Реалізуючи завдання даного напрямку, пропонували дошкільникам провести *гру-драматизацію*, джерелом для якої і слугував даний літературний твір. Водночас, зверталась увага на те, щоб персонажі були зображеними такими, якими їх подано у тексті, з усіма характерними для них особливостями поведінки, вчинків, мовлення. Основна увага зверталася на інтонаційну виразність, відповідність мовленнєвого конструкта емоційному стану. Щоб передати відповідний образ, дитині потрібно було уявити себе на місці поданого персонажа, перейнятися його почуттями, переживаннями.

Засвоївши ролі, дошкільники вправлялися в умінні за допомогою емоційно виразних засобів передавати образи персонажів за допомогою логіко-емоційних засобів.

З метою засвоєння логіко-емоційних засобів, ми вправляли дітей у вмінні застосовувати інтонаційні засоби виразності відповідно до змісту висловлюваного. Дошкільникам пропонували декілька фраз, якими вони мали виразити: *привітність, вдячність, розчарування, здивування, переляк, радість*, та ін. Дана вправа формувала у дітей культуру інтонаційного оформлення висловлювань. Дошкільникам пропонували підібрати відповідні словесні конструкти, якими вони користуються в процесі життєдіяльності, щоб виразити: *запрошення, пропозицію, відмову, запитання, подяку, прохання, доручення*. Звертали увагу дітей на змістове навантаження слів та їх інтонаційне забарвлення (темп, милозвучність, висоту голосу, тональність), на емоційний стан адресата, викликаного таким словом. Отже, дітей вчили емоційно відтворювати зміст мовлення (радісний, урочистий, сумний, суворий, веселий, жартівливий), адекватно передавати темп і логічні наголоси.

Таким чином, наша робота спрямовувалась на збагачення мовлення дітей емоційно-забарвленими мовленнєвими конструктами. Зверталася увага дітей на те, що чарівні слова бувають не тільки в казках, а й вживаються у повсякденному житті, оскільки ми чуємо їх досить часто, хоча й не звертаємо

належної уваги. Проте ці не зовсім звичайні слова дуже потрібні всім людям. Систематично підкреслювали дітям, що ввічливі слова потрібно не тільки говорити, а й «переживати» їх. Коли добра людина, то й слова промовляє ласкаво, доброзичливо, сердечно, тихим голосом. Пропонували дошкільникам засвоїти кілька правил: з усіма близькими, знайомими потрібно вітатися, говорити «доброго ранку», «доброго дня», «доброго вечора» та ін., ввічливо попросити про якусь послугу, річ, яка сподобалась, а також подякувати.

Для педагогів нами був підготовлений виступ на педагогічній раді на тему «Формування культури мовлення дітей старшого дошкільного віку (дод. Г).

Мета виступу: ознайомити педагогів з науковим визначенням поняття «мовленнєва культура», донести до їх розуміння значення формування мовленнєвої культури дошкільників засобами художньої літератури.

На педагогічній раді розглядались питання, основний зміст яких розкривав місце і значення культури мовлення в професійній діяльності педагога; ефективні форми, методи та прийоми роботи з дітьми щодо виховання їх мовленнєвої культури.

Також нами були розроблені методичні рекомендації щодо формування культури мовлення дітей старшого дошкільного віку (див. дод. Д). Було запропоновано перелік художніх творів, ігри та вправи, які варто використовувати у роботі з дітьми з метою виховання їх мовленнєвої культури.

Виходячи з вище зазначеного, ми передбачили введення до мовлення вихователя ряду вимог, зокрема:

- збагачення лексичного словника;
- звільнення мовлення від образливих слів;
- позитивна емоційна забарвленість звернень;
- урівноважений тон;
- індивідуалізація звернень до дітей.

Робота з *батьками* спрямовувалась на їхню педагогічну просвіту – у різних формах, системну і послідовну. Батькам пропонувались такі форми роботи, які дозволяли їм проявити власну мовленнєву активність, надавали можливість поміркувати над вживанням слів у процесі свого мовлення. Це один з аспектів, на який ми звертали увагу під час проведення *батьківських зборів*.

Ми прагнули донести до розуміння батьків важливість мовленнєвого спілкування з дітьми та поміж собою, наголошували на виховній силі слова, говорили про здатність дошкільників до наслідування. Акцентували їхню увагу на необхідності використовувати різні *заохочення, привітальні звернення, лагідні слова*, що сприяють вихованню в дітей емоційно-ціннісного ставлення до людей та збагаченню їхнього словника.

Для батьків нами був розроблений тренінг на тему: «Ефективне спілкування батьків з дітьми» (див. дод. Ж), який був проведений на батьківських зборах.

Метою тренінгу було сприяти становленню батьківської компетентності щодо формування мовленнєвого етикету у дітей шляхом усвідомлення і осмислення механізмів діалогічного спілкування та формування вмій і навичок конструктивної взаємодії з дітьми у сім'ї .

Батькам пропонувалось прослухати статтю американського автора У. Лівінгстона Ларнеда „*О чем забыл отец*”. Це один із творів малого жанру, в якому показано прояв істинного почуття батька до свого сина. Батько просить вибачення у маленького сина за образливі, грубі слова, які дуже часто і не обґрунтовано зривалися з його уст. На нашу думку, зміст даної статті спонукав багатьох батьків задуматися над особистими висловлюваннями по відношенню до своїх дітей.

Для глибшого ознайомлення батьків із означеною проблемою, були виготовлені *пам'ятки* (див.дод.З), в яких чітко означено мовленнєві

висловлювання, які є необхідними і важливими для розвитку мовленнєвої культури дошкільників.

Отже, на етапі формувального експерименту, нами було розроблено комплексну систему роботи, яка включала методи та засоби виховання мовленнєвої культури у дітей старшого дошкільного віку.

3.3.Оцінка ефективності системи виховання мовленнєвої культури дітей засобами художньої літератури

Завершальним етапом дослідно-експериментальної роботи був контрольний етап експерименту, *мета* якого – здійснити порівняльну характеристику рівнів сформованості мовленнєвої культури дітей старшого дошкільного віку до формувального етапу експерименту та після нього, визначення ефективності та результативності використання запровадженої методики, перевірка наукової гіпотези. Для детального вивчення і співставлення результатів, дана частина експериментальної роботи проводилась за схемою початкового етапу.

Дітям були надані завдання до кожного з виокремлених критеріїв і показників, аналогічні тим, що надавалися на констатувальному етапі експерименту.

Під час виконання *першого завдання «Доповни фразу ввічливим словом»* майже всі діти намагалися вживати в мовленні етикетні формули, однак, 8% дітей вживали етикетні формули тільки після підкази експериментатора.

Виконуючи завдання *«Пригадай та розкажи»*, дошкільники використовували формули мовленнєвого етикету під час переказування казки. Біля 80% дітей використовували слова вітання, подяки, вибачення, прохання, ласкаві слова, казкові звороти. які включали в себе формули мовленнєвого

етикету і т.д. Намагалися за допомогою інтонаційної виразності передати мовлення персонажів. 20% дітей проявляли байдужість до наших рекомендацій і переказували казку монотонно, практично не вживали формул мовленнєвого етикету.

Під час виконання третього завдання «*Доповни казку*», було встановлено, що збільшилась кількість дітей, які помічали відсутність етикетних формул під час читання педагогом казки, вчасно плескали у долоні, щоб зупинити вихователя та виправити помилки там де це необхідно. Якщо до експерименту таких дітей було 10%, то після формувальних впливів їх стало 36%.

Під час виконання дидактичної гри «*Назви лагідно*» ніяких змін не відбулося, оскільки діти вміли утворювати пестливі слова від слів, запропонованих експериментатором. Тому труднощів дане завдання не викликало під час обох експериментів.

Визначаючи *емоційність та естетичність виразності мовлення* дітей на основі знайомих казок, ми встановили, що 70% дітей вміють передавати емоційний стан героїв казок. Вони регулюють силу голосу, використовують засоби логіко-емоційної виразності, уповільнюють або пришвидшують темп мовлення, щоб відтворити розвиток подій, особливості мовлення кожного персонажа.

Порівняльний аналіз результатів дослідження щодо вживання формул мовленнєвого етикету представлено у таблиці 3.1.

Таблиця 3.1.

Порівняльний аналіз результатів дослідження щодо вживання формул мовленнєвого етикету дітьми старшого дошкільного віку

Формули мовленнєвого етикету	№ завд.	Кількість дітей	
		Констатувальний	Контрольний

		експеримент	експеримент
Вживання привітань, прощань	1	20 %	8%
Вживання подяки, побажань, прохань	2	23,4 %	25%
Вживання ласкаво-лагідного звертання	3	46,6 %	21%
Вживання всіх формул мовленнєвого етикету	4	10%	46%

Проаналізувавши отримані результати ми встановили, що суттєво збільшилася кількість дітей котрі засвоїли всі формули мовленнєвого етикету. Якщо на констатувальному експерименті їх було всього 10%, то після виховних впливів стало 46%.

Метод *бесіди* з дітьми дав змогу виявити ті позитивні зрушення, яких ми досягли в процесі роботи з дітьми та їх батьками. Результати бесіди показали, що збільшилася кількість дітей, які використовують різні форми привітань. Також позитивні зрушення є і у вживанні дітьми «чарівних слів», діти користуються при спілкуванні такими словами як «вибачте», «прошу», «перепрошую», «будь ласка». Відповідаючи на запитання «Якими словами ти вітаєш зранку тата й матусю?» усі діти назвали вислів «добрий ранок». На друге запитання всі діти також назвали слова вітання, більшість дітей пояснювали, що говорити слово «привіт» потрібно товаришам, одноліткам, а вислів «добрий день» дорослим людям, в тому числі вихователям. На третє запитання 86% дітей дали правильну відповідь, 14% - відповіли «не знаю». На наступне запитання всі діти назвали слово «дякую», інших варіантів не було. Відповідаючи на п'яте запитання, 65% дітей назвали ввічливі слова перед тим, як когось про щось попросити. Решта 35% обмежились висловом: «дай мені».

Це говорить про те, що діти не засвоїли формули мовленнєвого етикету, які потрібно вживати у даному випадку. На наступні запитання всі діти дали правильні відповіді. Назвали слова «вибачте» і «до побачення».

Проаналізувавши відповіді дітей на запитання бесіди, можна стверджувати, що значна більшість дітей засвоїли формули мовленнєвого етикету, які потрібно вживати у різних життєвих ситуаціях.

На прикінцевому етапі експериментального дослідження було проведено підсумкові зрізи з метою з'ясування ефективності розробленої системи роботи щодо виховання мовленнєвої культури дітей старшого дошкільного віку засобами художньої літератури. Порівняльні дані рівнів сформованості мовленнєвої культури дітей дошкільного віку засобами художньої літератури подано в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2.

Порівняльні дані рівнів сформованості мовленнєвої культури дітей дошкільного віку засобами художньої літератури на констатувальному і прикінцевому етапах (%)

Етапи експерименту	Групи	Рівні		
		Достатній	Середній	Низький
Констатувальний		25 %	52 %	23 %
Контрольний		46 %	46 %	8%
Динаміка		+21	- 6	-15

Як засвідчує таблиця, в дітей відбулися позитивні зміни. Так, достатнього рівня сформованості мовленнєвої культури досягли 46% дітей, (на констатувальному етапі їх було 25 %). На середньому рівні стало 46 % дітей (до початку навчання було 52 %). Кількість дітей з низьким рівнем мовленнєвої готовності зменшилася з 23 % до 8 % . Зменшення відсотка дітей на середньому рівні відбулося внаслідок того, що дошкільники перейшли на вищий рівень, а із низького рівня, в свою чергу, піднялися на середній.

Отже, дані таблиці фіксують якісні зміни у кількісному вираженні рівнів сформованості мовленнєвої культури дітей старшого дошкільного віку. Це дає підстави говорити про ефективність комплексної системи виховання, застосованої на етапі формування.

Відповіді *вихователів* на запитання анкети після формувального експерименту суттєво не відрізнялися. Оскільки педагоги на констатувальному етапі засвідчили, що ними систематично ведеться робота щодо виховання мовленнєвої культури у дітей старшого дошкільного віку засобами художньої літератури.

Педагоги широко використовують художню літературу як основний засіб розвитку мовленнєвої культури дошкільників. Значну увагу приділяють дидактичним іграм за сюжетами знайомих казок, узагальнювальним бесідам після прочитаного, іграм драматизаціям та театралізованій діяльності дітей.

Якщо на попередньому етапі 35% вихователів засвідчили, що найбільш ефективними методами є читання і розповідання народних казок та оповідань, то на даному етапі 55% педагогів надали перевагу переказуванню казок, театралізації та інсценізації казки, 24% – узагальнювальним бесідам після прочитання художнього твору та розповіді про улюбленого героя; 11% - самостійному складанню дітьми казок, в процесі чого у дітей розвивається творча уява, образне мислення, розвивається фантазія і лише 15% вихователів обрало читання і розповідання народних казок та оповідань. Таким чином,

методи роботи з художнім твором урізноманітілись, що говорить про підвищення методичної грамотності самих педагогів.

Вихователі активно стали використовувати малі фольклорні жанри, збільшився перелік літературних художніх творів, які вони використовують на заняттях.

Розподіляючи педагогів на групи щодо рівня уваги до розвитку культури мовлення дошкільників у мовленнєвій діяльності, було виявлено збільшення відсотку педагогів (82%), які приділяють належну увагу розвитку у дітей мовленнєвої культури (на попередньому етапі було 21 %); до *другої групи* увійшли педагоги (18 %), які приділяють недостатньо уваги розвитку культури мовлення дошкільників, особливо поза організованими заняттями, під час самостійних видів діяльності (на попередньому етапі було 62 %). Досліджуваних, які проявляли байдуже ставлення до означеної педагогічної проблеми не виявилось.

Аналізуючи *відповіді батьків*, ми помітили позитивні зрушення щодо їхньої участі у формуванні мовленнєвої культури у дошкільників. Батьки стали приділяти більше уваги мовленнєвому розвитку своїх дітей. У більшості представників сімей (74%) зафіксовано намагання контролювати своє мовлення у присутності дітей, більшість батьків стверджують що почали більше читати та обговорювати твори художньої літератури з дітьми.

Що стосується мовленнєвої культури батьків, то збільшився відсоток батьків (68%), які зазначили, що стали уважніше ставитися до власного мовлення, уникати будь-яких неприйнятних форм мовленнєвих висловлювань (на констатувальному експерименті їх було 30%). Решта батьків стверджують, що намагаються контролювати своє мовлення, вживати формули мовленнєвого етикету у різних ситуаціях спілкування. Збільшився перелік художніх творів, які батьки вдома читають своїм дітям. Не виявилось батьків, які на попередньому етапі експериментів зазначали про байдуже ставлення до

мовлення своїх дітей. Щодо виправлення помилок у мовленні дітей, 80% батьків дали стверджувальну відповідь. 76% батьків зазначили, що уважно ставляться до власного мовлення, уникають будь-яких неприйнятних форм мовленнєвих висловлювань у присутності дитини, решта батьків – намагаються контролювати своє мовлення. Батьків, які б зазначили, що їм байдуже до власних висловлювань – не виявилось.

Вивчення питання щодо підвищення мовленнєвої культури батьків, ми отримали уже більш конкретні відповіді. Батьки зазначили, що вдаються до самоконтролю власного мовлення, уникають неприйнятних форм мовленнєвих висловлювань, частіше звертаються до словників, відвідують батьківські збори, на яких розглядаються питання з даної проблематики, беруть участь у тренінгах, організованих педагогами, стали більше читати художню літературу.

100% батьків стали звертати увагу на використання формул мовленнєвого етикету їхніми дітьми у різних ситуаціях спілкування: *під час зустрічі, прощання, покупки товару, вибачення, подяки, побажання, прохання, знайомства, поздоровлення, запрошення, відмови, співчуття тощо*. Не виявлено батьків, яким дана проблема була не цікава. Хоча на попередньому етапі 25 % батьків зазначали, що не звертають увагу на дану проблему.

Таким чином, ми бачимо позитивні зрушення у розумінні батьками проблеми, яку вивчаємо.

Отже, результати дослідження підтвердили ефективність запропонованої системи роботи щодо виховання мовленнєвої культури старших дошкільників засобами художньої літератури, про що свідчить збільшення відсотку дошкільників з достатнім рівнем сформованості мовленнєвої культури і зменшення з низьким.

Виховання мовленнєвої культури дорослих забезпечувало дошкільникам позитивний мовленнєвий приклад. Система виховної роботи, спрямованої на педагогічну просвіту батьків, дозволила розширити уявлення батьків про

значення художньої літератури щодо виховання мовленнєвої культури їхніх дітей, сприяла підвищенню мовленнєвої культури самих батьків. Результати проведеного анкетування педагогів засвідчують оволодіння ними методикою розвитку у старших дошкільників мовленнєвої культури засобами художньої літератури.

Результати проведеного дослідження дають підстави стверджувати, що висунуту гіпотезу у дослідженні доведено, основні висновки підтверджені, а це дає підстави зробити висновок про результативність здобутих теоретико-експериментальних даних.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ ІІІ

Результати констатувального етапу дослідження дали підстави для обґрунтування педагогічних умов *виховання мовленнєвої культури старших дошкільників засобами художньої літератури*, а саме: використання української народної казки як умови розвитку культури мовлення у дітей старшого дошкільного віку; читання та обговорення оповідань; організація театралізованої діяльності в умовах закладу дошкільної освіти.

Розроблено систему роботи, яка включає методи та засоби *виховання мовленнєвої культури старших дошкільників засобами художньої літератури*. У роботі з дошкільниками використані такі методи: читання казок та оповідань, проведення бесід за їх змістом; створення мовленнєвих ситуацій, дидактичні

ігри та вправи; драматизація та інсценізація художніх творів; індивідуальні бесіди.

Робота з педагогами та батьками передбачала *виступи на педагогічній раді, батьківських зборах, розробку методичних рекомендацій педагогам, пам'яток для батьків.*

Результати контрольного експерименту засвідчили ефективність і продуктивність комплексної системи педагогічних умов щодо *виховання мовленнєвої культури старших дошкільників засобами художньої літератури.*

Достатнього рівня сформованості мовленнєвої культури досягли 46% дітей, (на констатувальному етапі їх було 25 %). На середньому рівні стало 46 % дітей (до початку навчання було 52 %). Кількість дітей з низьким рівнем сформованості мовленнєвої культури зменшилася з 23 % до 8 % .

Результати проведеного анкетування засвідчують позитивні зрушення у розумінні даної проблеми педагогами та батьками. Педагоги розширили методику використання художньої літератури у роботі з дітьми щодо виховання мовленнєвої культури.

Система виховної роботи, спрямованої на педагогічну просвіту батьків, дозволила розширити уявлення батьків про значення художньої літератури у вихованні мовленнєвої культури їхніх дітей, сприяла підвищенню мовленнєвої культури самих батьків.

Таким чином, результати проведеного дослідження підтверджують висунуту нами гіпотезу про те, що виділені нами педагогічні умови виявились ефективними.

ВИСНОВКИ

Внаслідок проведення дослідження, ми прийшли до таких висновків за висунутими у дослідженні завданнями.

За першим завданням:

Уточнено зміст та структуру провідних категорій: «мовлення», «мовленнєва культура», «культура спілкування», «культура поведінки», «мовленнєвий етикет», «художня література». З'ясовано що: мовлення – це практичне користування мовою в конкретних ситуаціях із наперед визначеною метою; це діяльність за допомогою мови; мовленнєва культура – це вміння правильно говорити, добирати мовні засоби відповідно до мовленнєвої ситуації; культура спілкування – це вміння користуватися формулами мовленнєвого

етикету; мовленнєвий етикет – доброзичливе спілкування у ситуаціях звертання і привернення уваги, знайомства, вітання, прощання, вибачення, вдячності, побажання, послуги, поради, згоди, запрошення, відказу, ухвали, компліменту, співчуття та ін.; художня література – вид мистецтва, що використовує як єдиний матеріал слова і конструкції природної мови. Визначені поняття тісно пов'язані між собою та складають своєрідний причинно наслідковий ряд, що відображає певні етапи у формуванні мовленнєвої культури старших дошкільників.

За другим завданням:

Важливим засобом формування культури мовлення старших дошкільників є художня література. Через твори художньої літератури відбувається засвоєння дітьми формул мовленнєвого етикету, емоційно-забарвлених слів, образних висловів.

Комплекс питань, пов'язаних із визначенням змісту роботи, завдань, форм, методів, прийомів ознайомлення дошкільників з художньою літературою розглянуто в працях А.Богущ, Н.Гавриш, Л.Гурович, А.Виноградової, Р.Жуковської, Н.Карпинської, М.Коніної, О.Лещенко, О.Ушакової та інших. Особливості сприймання дітьми змісту художніх творів розкрито в дослідженнях психологів О.Запорожця, Д.Ельконіна, О.Никифорової, С.Рубінштейна, П.Якобсона та інших.

Через твори художньої літератури відбувається збагачення і активізація словника дітей формулами мовленнєвого етикету, засвоєння мовних засобів виразності. Оповідання, казки, що пропонуються для переказу, сприяють розвитку зв'язного мовлення та формують культуру мовлення дитини. Художнє слово надає зразки літературного мовлення, пробуджує яскраві художні образи, викликає емоційні почуття, спонукає до активної мовленнєвої діяльності.

За третім завданням:

На основі узагальнення наукових джерел визначено критерії та показники рівнів сформованості мовленнєвої культури у дітей старшого дошкільного віку: *нормативність мовлення* (наявність нормативних мовленнєвих умінь та навичок, освоєння норм вимови, орфоепії, чистота і точність мовлення, володіння мовленнєвими жанрами);

володіння мовленнєвим етикетом (знання формул мовленнєвого етикету: *дякую, спасибі, прошу, будь ласка, на здоров'я, вибачте, здрастуйте, добрий ранок, добрий день, добрий вечір, добраніч, смачного, будьте здорові, до побачення, на все добре*; володіння навичками рольової мовленнєвої поведінки, контекстуальних особливостей спілкування);

емоційність та естетична виразність мовлення (здатність використовувати логіко-емоційні засоби виразності для вираження емоційного стану).

Узагальнивши результати виконаних завдань та відповідей дітей під час бесіди, враховуючи попередньо виділені *критерії та показники*, нами було виокремлено рівні сформованості мовленнєвої культури у дітей дошкільного віку: *достатній, середній, низький*.

Встановлено, що дошкільників, які мають достатній рівень – 32%; середній – 45 % і низький – 23 %. Наявність дошкільників із низьким рівнем сформованості мовленнєвої культури актуалізує необхідність посилення уваги педагогів і батьків до формування в них даної якості.

За четвертим завданням:

З'ясовано, що на розвиток мовленнєвої культури дошкільників мають значний вплив педагоги закладу дошкільної освіти та батьки. Вихователі та батьки виступають основним джерелом збагачення мовлення дошкільників емоційно-зabarвленою лексикою, ввічливими словами, формулами мовленнєвого етикету.

Виявлено три групи педагогів з різним рівнем уваги до розвитку

мовленнєвої культури дошкільників у мовленнєвій діяльності. *Першу групу* становлять педагоги, які приділяють належну увагу розвитку у дітей мовленнєвої культури (21 %); до *другої групи* увійшли педагоги, які приділяють недостатньо уваги розвитку культури мовлення дошкільників (62 %); 17% досліджуваних, які становлять *третю групу*, виявили байдуже ставлення до означеної педагогічної проблеми.

Проаналізувавши відповіді батьків на запитання анкети, можна говорити про те, що не всі батьки приділяють важливе значення формуванню мовленнєвої культури їхніх дітей. Співставивши відповіді дітей та батьків, можна чітко провести паралель, якщо батьки приділяють увагу вихованню мовленнєвої культури дітей, то і діти володіють нормами літературної вимови, знають формули мовленнєвого етикету і активно використовують їх у процесі життєдіяльності. І навпаки – байдуже ставлення батьків призводить до низької мовленнєвої культури їхніх дітей.

З-поміж чинників, що гальмують розвиток мовленнєвої культури дітей можна назвати недостатнє розуміння дорослими значущості та сутності проблеми, байдуже ставлення до висловлювань дітей та власного мовлення, неусвідомлення впливу суспільного виховання на розвиток досліджуваного явища.

Отже, актуалізується необхідність оптимізації педагогічних умов, форм і методів, сприятливих для формування мовленнєвої культури старших дошкільників.

За п'ятим завданням:

Розроблено та апробовано систему роботи щодо виховання мовленнєвої культури дітей старшого дошкільного віку засобами художньої літератури, яка включала педагогічні умови, методи роботи з дошкільниками та дорослими.

Педагогічними умовами є: використання української народної казки як умови розвитку культури мовлення у дітей старшого дошкільного віку; читання

та обговорення оповідань в освітньому процесі та організація театралізованої діяльності в умовах закладу дошкільної освіти.

Провідними *методами* і *прийомами* виступали: читання казок та оповідань, створення мовленнєвих ситуацій, дидактичні ігри, драматизація художніх творів та індивідуальні бесіди за прочитаним.

Результати контрольного експерименту засвідчили ефективність і продуктивність комплексної системи педагогічних умов щодо виховання мовленнєвої культури дітей старшого дошкільного віку засобами художньої літератури. Достатнього рівня сформованості мовленнєвої культури досягли 46% дітей, (на констатувальному етапі їх було 25 %). На середньому рівні стало 46 % дітей (до початку навчання було 52 %). Кількість дітей з низьким рівнем мовленнєвої готовності зменшилася з 23 % до 8 % .

Результати проведеного анкетування засвідчують оволодіння педагогами методикою формування культури мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами художньої літератури. Система виховної роботи, спрямованої на педагогічну просвіту батьків, дозволила розширити уявлення батьків про значення художньої літератури щодо виховання мовленнєвої культури їхніх дітей, сприяла підвищенню мовленнєвої культури самих батьків.

Таким чином, результати проведеного дослідження підтверджують висунуту нами гіпотезу про те, що виділені нами педагогічні умови виявились ефективними.

Викладені у дослідженні результати не розглядаються як вичерпні, такі, що повністю вирішують проблему виховання мовленнєвої культури дітей старшого дошкільного віку засобами художньої літератури. Перспективними залишаються такі аспекти проблеми, як формування мовленнєвої культури хлопчиків та дівчаток, культура мовленнєвого спілкування в одностатевому та різностатевому угрупованні тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абраменкова В. В. Совместная деятельность дошкольников как условие гуманного отношения к сверстникам / В. В. Абраменкова // Вопросы психологи. – 1980.– №5. – С. 60–70.
2. Алексеева М. М. Методика развития речи и обучения родному языку дошкольников : учеб. пособие для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений / М. М. Алексеева, Б. И. Яшина. – 3-е изд., стереотип. – М., 2000. – 400 с
3. Аніщук А. М. Культура мовлення та виразне читання: Навчально-методичний посібник для студентів вищих педагогічних

навчальних закладів спеціальності «Дошкільна освіта». – Ніжин: НДУ імені Миколи Гоголя, 2012. – 134 с.

4. Аніщук А. М. Оптимізація мовленнєвого самовираження старших дошкільників : метод. посіб. для вихователів, батьків та студентів дошкільних відділень пед. вузів. – Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2008. – 63 с.

5. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення : навч. посіб. / Н. Д. Бабич. – Львів, 1990. – 232 с.

6. Базовий компонент дошкільної освіти. Нова редакція / Богуш А.М., Беленька Г.В., Богініч О.Л. та ін. - К.: Видавництво, 2012. - 26с.

7. Березіна О. М. Мовні ігри та забави: [навчально-методичний посібник] / О. М. Березіна, Т. О. Павловська. – Тернопіль : Мальва – ОСО, 1999. – 107 с.

8. Богуш А. М. Культура речевого об'єднання дітей дошкільного віку : метод. посіб. / А. М. Богуш, Е. П. Амаєва, С. К. Хаджирідева. – Одеса, 2003. – 200 с.

9. Богуш А. М. Речевая підготовка дітей к школі / А. М. Богуш. – К., 1984. – 176 с.

10. Богуш А. М. Творче самовираження дошкільників у художньо-мовленнєвій діяльності : монографія / А. М. Богуш, Л. І. Березовська. – Одеса, 2008. – 203 с.

11. Богуш А. Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних навчальних закладах : підручник для студентів ВНЗ ф-тів дошк. освіти / А. Богуш, Н. Гавриш, Т. Котик. – К., 2006. – 304 с.

12. Богуш А. М. Мова ваших дітей / Алла Миколаївна Богуш. – К.: Рад. шк., 1989. – 130 с.

13. Білан О.І. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське докілья» / О. І. Білан; за заг. ред. О. В. Низковської.- Тернопіль: Мандрівець, 2017. - 256 с.
14. Буева Л. П. Культура и образование. Проблемы взаимодействия (Выступление на “круглом столе” “Культура, культурология и образование”) / Л. П. Буева // Вопросы философии. – 1997. – № 2. – С. 12–18.
15. Гавриш Н. В. Про критерії оцінки рівня мовленнєвотворчої діяльності старших дошкільників / Н. В. Гавриш // Гуманізація навчально-виховного процесу : зб. наук. праць / за заг. ред. В. І. Сипченка. – Слов’янськ, 2001. – Вип. XIII. – С. 112–119.
16. Гавриш Н. Художньому слову – гідне місце в освітньому просторі // Дошкільне виховання, 2006. -№3. –С.15-19.
17. Гавриш Н. В. Художнє слово і дитяче мовлення / Наталія Василівна Гавриш. – К.: Ред. загальнопед. газ., 2005. – 128 с. – (Бібліотека „Шкільного світу”. Дитячий садок).
18. Головин Б. Н. Основы культуры речи / Б. Н. Головин. – М., 1980. – 320 с.
19. Гончаренко А.М. Комунікативна компетентність - головна мета / А. М. Гончаренко // Дошкільне виховання. - 2008. - № 7. - С. 12-13.]
20. Джайтон Х. Родители и дети / Пер. с англ. – М.: Знание, 1986. – 58с.
21. Дитина: Освітня програма для дітей від двох до семи років/ наук. кер. проекту — Огнев’юк В. О., авт. колектив: Беленька Г. В., Богініч О. Л., Богданець-Білоskalенко Н. І. та ін.; наук. ред.: Г.В. Беленька, М.А.Машовець; Мін. Освіти і науки України, Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. – К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. 2016. – 304 с.

22. Єрмоленко С. Національна свідомість і виховання української мовної особистості / Є. Єрмоленко // Урок української мови. – 2001. – № 11–12. – С. 9–10.
23. Ильяш М. И. Основы культуры речи : учеб. пособие для филол. спец. ун-тов / М. И. Ильяш. – К., 1984. – 187 с.
24. Ильяшенко В. М. Воспитание речевого общения в дошкольном детстве : учебно-методическое пособие / В. М. Ильяшенко, О. С. Ушакова. – Елец, 2003. – 122 с.
25. Ильяшенко М. В. Развитие культуры речи дошкольников / М. В. Ильяшенко // Педагогика творчества : развитие языковых и творческих способностей дошкольников. – М., 2007. – 208 с.
26. Калмикова Л. О. Формування мовленнєвих умінь і навичок у дітей: психолінгвістичний та лінгвометодичний аспекти : навч. посіб. для студ. ВНЗ / Л. О. Калмикова– К., 2003. – 300 с.
27. Кизилова В. В. Основы культуры й техніки мовлення : навч. посіб. / В. В. Кизилова. – Луганськ, 2007. – 126 с.
28. Кононко О. Художня література //Коментар до Базового компоненту дошкільної освіти в Україні. –К.: Ред. журн. «Дошкільне виховання», 2003. – С.149-152.
29. Короткова Л. Д. Сказкотерапия для дошкольников и младшего школьного возраста : метод. рекомендации для педагогической и психокоррекционной работы. – М., 2004. – 125 с.
30. Крутій К. Л. Теорія і практика формування граматично правильного мовлення в дітей дошкільного віку (на матеріалах морфології і словотворення): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук: спец. 13.00.02 „Теорія і методика навчання (укр..мова)” / К. Л. Крутій. – К, 2005. – 44 с.

31. Лотман Ю. М. Культура и взрыв / Ю. М. Лотман. – М., 1992. – 272 с.
32. Лучкіна Л. В. Мовна й мовленнєва підготовка майбутніх учителів технічних дисциплін у світлі теорії мовленнєвої діяльності / Л. В. Лучкіна // Педагогіка і психологія. – 1999. – №4 (25). – С. 112–116.
33. Мацько Л. І. Риторика : [навчальний посібник] / Л. І. Мацько, О. М. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 311 с.
34. Мельникова С. В. Ділова риторика (мовна культура ділового спілкування) : Навч. посібн. / С. В. Мельникова – Ульянівск : УЛГТУ, 1999. – 106 с.
35. Миняжева Д. Формирование навыков социальной перцепции у детей с ОНР // Дошкольное воспитание. – 2003. – № 2. – С. 43-47.
36. Миропольська Н. Є. Поетика в процесі виховання художньої культури дітей / Н. Є. Миропольська // Освіта на Луганщині. – 2001. – № 2. – С. 43–46.
37. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» (нова редакція). У 2 ч. Ч. II. Від трьох до шести (семи) років / Аксьонова О. П., Аніщук А. М., Артемова Л. В. [та ін.]; наук. кер. О. Л. Кононко. — Київ: ТОВ «МЦФЕР— Україна», 2014. — 452 с.
38. Програма «Світ дитинства». Комплексна освітня програма для дошкільних навчальних закладів / О. М. Байер, Л. В. Батліна, А. М. Богуш та ін.; наук. кер. А. М. Богуш; заг. ред. Л. В. Батліна. — Тернопіль : Мандрівець, 2015. — 200 с.
39. Рубинштейн С. Л. Развитие речи у детей // Основы общей психологии: в 2-т. / АПН СССР. – М., 1989. – Т. 1 – С. 480–483.
40. Русова, С. Ф. Теорія і практика дошкільного виховання : вибрані твори / С. Ф. Русова. – К. : Либідь, 1997. – Т. 1. – 272 с.

41. Словник літературознавчих термінів / Лесин В.М., Пулинець О.С. / Київ: Радянська школа. 1971. — 485 с
42. Соловьева О. И. Методика развития речи и обучения родному языку в детском саду / О. И. Соловьева. – М., 1966. – 175 с.
43. Струнина Е. И. Методика развития речи детей дошкольного возраста : учеб.-метод. пособие / Е. И. Струнина, О. С. Ушакова. – М., 2008. – 288 с.
44. Струнина Е. М. Развитие речи и творчества дошкольников: игры, упражнения, конспекты занятий / Е. М. Струнина, О. С. Ушакова, Л. Г. Шадрина. – М., 2007. – 144 с.
45. Тесленко С.О. Організаційний аспект виховання культури мовлення старших дошкільників у художньо-мовленнєвій діяльності // Науковий вісник МНУ імені В.О.Сухомлинського, Педагогічні науки.-№2(49), травень 2015.-С.186-190.
46. Тихеева Е. И. Развитие речи детей (раннего и дошкольного возраста): пособие для восп. детского сада / Тихеева Е.И.; под. ред. Ф. А. Сохина.– 5-е изд. – М.: Просвещение, 1981. – 159 с.
47. Торшилова Е. М. Эстетика речи и речевого поведения / Е. М. Торшилова // Искусство и образование. – 1998 . – № 6. – С. 32–45.
48. Ушинский К. Д. Собрание сочинений. Детский мир : хрестоматия / К. Д. Ушинский. – М., 1986. – 350 с.
49. Ушинський К. Д. Рідне слово // Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори: у 2- х т. / за ред. О.І.Пискунова. – К.: Рад. шк., 1975. – Т.1. – С. 121–133.
50. Федяевская В.М. Что и как читать и рассказывать детям. — М.: Учпедгиз, 1955. — 196 с.
51. Фесюкова Л. Б. Воспитание сказкой : для работы с детьми дошкольного возраста / Л. Б. Фесюкова. – Харьков, 1997. – 464 с.

52. Флерица Е. А. Эстетическое воспитание дошкольника / Е. А. Флерица. – М., 1961. – 142 с.
53. Шевченко Г. П. Духовність особистості в контексті космічного феномена людини / Г. П. Шевченко // Вісник Луган. держ. пед. ун-ту імені Тараса Шевченка. – 2005. – № 8 (28). – С. 3–7.
54. Ширяев Е. Н. Что такое культура речи / Е. Н. Ширяев. – М., 1995.
55. Юсов Б. Принципи побудови інтегрованих поліхудожніх програм з образотворчого мистецтва / Б. Юсов // Мистецтво та освіта. – 2006. – № 3. – С. 40–41.